

Montessori en burgerschap- onderwijs

Balanceren tussen toerusten
en ruimte geven

Colofon

Jaap de Brouwer (j.debrouwer@saxion.nl) is onderzoeker bij het Lectoraat Vernieuwend Onderwijs en montessoriopleider en begeleider bij Saxion. Hij houdt zich bezig met onderzoek naar zelfgestuurd leren en executieve functies. Daarnaast ligt zijn onderzoeksfocus op de effectiviteit van het montessorionderwijs. Hij leidt de Nederlandse Montessori onderzoeksgroep en is lid van de Europese Montessori onderzoeksgroep MERGe.

Lida Klaver (l.t.klaver@saxion.nl) is onderzoeker bij het Lectoraat Vernieuwend Onderwijs van Saxion en stamgroepleider bij Jenaplanschool Zonnewereld. Haar onderzoek gaat voornamelijk over Bèta Burgerschap, een aanpak waarin bèta en technologie worden geïntegreerd in burgerschapsonderwijs. Daarnaast doet ze onderzoek naar opvattingen over burgerschapsonderwijs en effectief studeren.

Symen van der Zee (s.vanderzee@saxion.nl) is lector Vernieuwend Onderwijs bij Saxion. Zijn onderzoek richt zich op de traditionele vernieuwingsscholen en vernieuwende onderwijspraktijken, zoals zelfgestuurd leren, samenwerkend leren, differentiëren en leren met behulp van nieuwe onderwijstechnologie. Hij is de initiatiefnemer en leading lector van het Future Learning Lab en leidt het landelijke netwerk op het gebied van STEM-onderwijs.

Montessori en burgerschapsonderwijs: balanceren tussen toerusten en ruimte geven is een uitgave van het lectoraat Vernieuwend Onderwijs van hogeschool Saxion. Deze uitgave is tot stand gekomen in opdracht van de Nederlandse Montessori Vereniging.

DOI: [10.14261/Montessori-en-burgerschap-de-brouwer-klaver-van-der-zee-2022.pdf](https://doi.org/10.14261/Montessori-en-burgerschap-de-brouwer-klaver-van-der-zee-2022.pdf)

Deventer, 2022

Met medewerking van:

Annemarie Looijenga werkte als onderwijsassistent, techniekdocent en groepsleerkracht onderbouw bij een montessorischool en als leidster buitenschoolse opvang bij een andere montessorischool. Haar werkervaring samen met aanvullende studies, zoals Laborant Klinische Neurofysiologie, HTS Informatica, PABO en Montessoriopleiding, leidden in 2021 tot haar promotie aan de Technische Universiteit Delft. Ze voerde praktijkonderzoek uit met kinderen van twee montessoribasissscholen, waar zij werkte.

Mirjam Stefels heeft 25 jaar gewerkt in het montessori basisonderwijs als leraar in de verschillende bouwen met verschillende leeftijdsgroepen (1982-2007). Daarnaast is ze vanaf 1993 trainer voor de montessorinascholing en -dagopleiding voor de Hogeschool van Amsterdam. De laatste 15 jaar is zij fulltime betrokken bij de montessorischoling van leraren en begeleidt veranderingsprocessen in montessorischolen (1993-heden).

Esther Pelgrom is montessorispecialist sinds de jaren '90 en stond aan de wieg van AVE.IK. Zij is auteur van diverse publicaties en onderwijsmaterialen, verzorgt inspirerende lezingen en werkt samen met veel schoolteams aan boeiend en eigentijds montessorionderwijs.

Anastasia Dingarten is docent, schoolbegeleider en coördinator van de HU montessori-opleiding, docent en begeleider academische pabo (ALPO) waar zij vanuit wijsgerig onderzoek en perspectief gericht is op normatieve professionalisering en burgerschapsopvoeding, naast docentschap Ethiek. Met Mirjam Stefels samen is ze katrekker van het NMV-netwerk Opleiders & Ontwikkelaars.

Inhoudsopgave

Voorwoord	6
Inleiding	8
Leeswijzer	9
1. Opvattingen over burgerschapsonderwijs	10
2. Montessori's denken over burgerschapsonderwijs	20
3. Ontwerpprincipes voor montessoriaans burgerschapsonderwijs	34
4. Nawoord	42
Referenties	46
Bijlage 1. Bouwstenen voor burgerschapsonderwijs in het PO en VO	49
Bijlage 2. De nieuwe wet voor burgerschapsonderwijs	51

© Saxion. Alle rechten voorbehouden.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorwoord

Tijdens een herfstperiode waarin de natuur pronkt met prachtige warme kleuren in allerlei tinten, dringen angstaanjagende berichten over de oorlog tussen Oekraïne en Rusland en meerdere situaties van onrust tot ons door, die wereldwijd problemen tussen mensen veroorzaken.

De grote vraagstukken rondom vrede, veiligheid en burgerschapsonderwijs raken ook de dagelijkse praktijk. Ze dwingen leraren en ouders, opleiders en beleidsmakers deel te nemen aan het publieke debat om een antwoord te zoeken op de vraag: hoe balanceren we anno 2022 tussen “toerusten en ruimte geven” aan kinderen en jongeren om een goede wereldburger te kunnen worden en te zijn? De nota die voor u ligt geeft inzicht in hoe wij hen in de termen van Maria Montessori “The best Weapon for Peace” in handen kunnen geven.

Het NMV-bestuur heeft naar aanleiding van vragen vanuit het montessorionderwijsveld enerzijds en vanuit wettelijke verplichtingen anderzijds aan het Lectoraat Vernieuwend Onderwijs van Saxion Hogeschool de bovenstaande vraag voorgelegd en gevraagd hierover een nota te schrijven. Het bestuur ziet hiermee een wens in vervulling gaan om met deze informatie gezamenlijk een duurzame verbeter- en onderzoekscultuur in montessorioepvoeding en -onderwijs in Nederland te bewerkstelligen.

Het Lectoraat Vernieuwend Onderwijs is erin geslaagd om een overzicht te maken om “vanuit theorie naar praktijk en van aangepast naar kritisch” hierover verslag te doen en handvatten aan te reiken om iedere montessori-instelling het antwoord te kunnen laten geven op: welke aanpak is voor ons “The best Weapon for Peace?”

Het NMV-bestuur biedt deze nota aan bij monde van de vicevoorzitter Dineke de Korte en het algemeen bestuurslid Els Mattijssen. Het vervolg op deze nota wordt het beschrijven van didactische handvatten ter ondersteuning van het didactisch handelen om kinderen en jongeren kritisch te leren zijn in denken over maatschappelijke vraagstukken.

Oktober 2022,

Namens het NMV bestuur:

Dineke de Korte en Els Mattijssen

Inleiding

Onlangs was ik op studiereis naar Zuid-Afrika. Een land waarin de kloof tussen arm en rijk groot is. Hoewel de fysieke afstand tussen arm en rijk niet zo groot is -soms wonen ze zelfs naast elkaar-, is de sociale afstand des te groter: men kent elkaar niet meer en men ziet elkaar niet meer.. Daar werken ze hard aan, maar het zal nog generaties duren voordat iedereen zich weer om elkaar zal bekommeren. Dat je elkaar niet kent en niet meer ziet, zie ik als een groot probleem omdat het juist de kloof tussen mensen vergroot.

Als Montessori kindcentrum willen we een afspiegeling van de maatschappij zijn. Op school heb je de mogelijkheid om elkaar te leren kennen, met andere culturen en achtergronden in contact te komen. Ik wil kinderen graag meegeven om nieuwsgierig te zijn naar elkaar, om interesse te tonen, om niet te oordelen maar om juist met een open vizier vragen te stellen. Dan leer je elkaar kennen, begrijp je elkaar ook beter en dan help je elkaar.

Burgerschapsonderwijs zie ik dan ook als een belangrijke taak van het onderwijs en de opvang. Wij zijn samen op de wereld en dragen samen zorg voor het behoud van de wereld. Ik gun iedereen een waardig toekomstperspectief op deze wereld en in het bijzonder gun ik dat aan alle kinderen. Kinderen zijn namelijk de nieuwe generatie en ik gun hen een vredig en harmonieus samenleven op deze wereld. Ik denk dat burgerschapsonderwijs kan bijdragen aan het bieden van zo'n waardig toekomstperspectief.

Werk maken van burgerschapsonderwijs op je school vraagt om de nodige overdenkingen. Aanvankelijk verwachtte ik in deze publicatie te gaan lezen hoe wij als montessorischool invulling moeten geven aan burgerschap. Wie dat ook verwacht, komt bedrogen uit. Deze publicatie onderbouwt hoe Maria Montessori, in haar tijd, dacht over burgerschap, welke opvattingen er nu zijn over burgerschapsonderwijs en hoe wij daar als montessorischool zelf mee aan de slag kunnen. En dat is ook precies de bedoeling van deze publicatie: het geeft mij en mijn team de onderbouwing en inspiratie om zelf aan de slag te gaan met montessoriaans burgerschapsonderwijs.

Burgerschap is volgens mij niet iets wat je uitwerkt in een methode of een vak wat je apart geeft op school. Voor mij zit burgerschap verweven in bijna alles wat wij als montessorischool doen: van kosmische educatie tot de persoonlijke ontwikkeling van kinderen. Deze publicatie biedt je de benodigde inzichten, laat je nadenken over

je opvattingen over montessoriaans burgerschapsonderwijs en geeft je inspiratie, maar vertelt je niet wat je moet doen. Die ruimte en dat eigenaarschap vinden wij prettig, want zo zijn wij zelf de vormgevers van ons eigen montessoriaanse burgerschapsonderwijs.

Irma Pieper

Montessori kindcentrum de Plotter, Zutphen

Leeswijzer

Deze uitgave over Montessori en burgerschapsonderwijs is als volgt opgebouwd:

In **hoofdstuk 1** worden verschillende opvattingen over burgerschapsonderwijs besproken. Op basis van literatuur wordt de huidige context van discussies over burgerschapsonderwijs geschetst en worden verschillende opvattingen over burgerschapsonderwijs beschreven en besproken. In dit hoofdstuk wordt tevens een tabel gepresenteerd die zicht geeft op de verschillende opvattingen over burgerschapsonderwijs. De stellingen in de tabel kunnen helpen bij reflectie op de eigen opvattingen over burgerschapsonderwijs en dienen als gespreksstarter.

Hoofdstuk 2 bespreekt de opvattingen van Maria Montessori over burgerschap. Het hoofdstuk begint met een korte beschrijving van de geopolitieke en historische context van Maria Montessori's leven. Daarna volgt de beschrijving van een literatuuronderzoek

naar het denken van Maria Montessori over burgerschap. Een team van montessori-experts, bestaande uit Annemarie Looijenga, Esther Pelgrom, Mirjam Stefels, Anastasia Dingarten en Jaap de Brouwer, heeft de literatuur van Montessori bestudeerd, geanalyseerd en geïntegreerd. In hoofdstuk 2 worden de opvattingen van Maria Montessori over burgerschapsonderwijs gepresenteerd.

Hoofdstuk 3 bevat de uitwerking van ontwerpprincipes voor het vormgeven van burgerschapsonderwijs. Als je op een montessoriaanse manier wilt werken aan burgerschapsonderwijs, is het verstandig een aantal principes toe te passen. Dit hoofdstuk vormt een combinatie tussen hoofdstuk 1, opvattingen over burgerschapsonderwijs, en hoofdstuk 2, Montessori's opvattingen over burgerschap. Het is bedoeld om concreet te ondersteunen bij het vormgeven van burgerschapsonderwijs op de montessorischool.

In **hoofdstuk 4** bespreekt lector Vernieuwend Onderwijs Symen van der Zee tot slot enkele overdenkingen en uitdagingen. Hij verbindt het denken van Maria Montessori aan de huidige tijd en roept op om in het kader van burgerschapsonderwijs na te denken over hoe om te gaan met de prestatie maatschappij en technologisering in ons onderwijs.

1. Opvattingen over burgerschapsonderwijs

Burgerschapsonderwijs is een hot topic. Sinds de verduidelijking van de wet voor burgerschapsonderwijs dienen scholen een visie op burgerschapsonderwijs te hebben die ze ook in de praktijk brengen. Het is aan scholen om na te denken over hun visie op burgerschapsonderwijs. De wet voor burgerschapsonderwijs impliceert al een bepaalde visie op goed burgerschap en biedt hiermee richting. Daarnaast hebben scholen een eigen identiteit en pedagogische visie die richting kunnen geven aan de eigen visie op burgerschapsonderwijs. Bij montessorischolen is dat natuurlijk het gedachtegoed van Maria Montessori.

Sinds 2006 zijn Nederlandse scholen verplicht om actief burgerschap en sociale cohesie te bevorderen. Met de wetgeving van augustus 2021 maakt de overheid voor scholen duidelijker wat ze met deze burgerschapsopdracht bedoelt en biedt ze de inspectie meer handvatten wanneer het burgerschapsonderwijs te wensen overlaat. Volgens de wet moet het burgerschapsonderwijs gericht zijn op respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, op sociale en maatschappelijke competenties en op kennis en respect voor verschillen en gelijke behandeling (zie Bijlage 2). Daarbij moet de school zorgen voor een schoolcultuur in overeenstemming met de waarden, waar leerlingen kunnen oefenen met de waarden en leerlingen en personeel zich veilig en geaccepteerd weten.

“Vrijheid, gelijkheid en solidariteit ... Het zijn de basiswaarden van de democratische ‘infrastructuur’, op basis waarvan het mogelijk wordt om een pluraliteit aan levensvisies en overtuigingen naast elkaar te laten bestaan.” (Biesta, 2021, p. 6)

Scholen en leraren kunnen verschillend denken over en invulling geven aan burgerschapsonderwijs. Het is daarom belangrijk om gezamenlijk na te denken over de visie op burgerschapsonderwijs. In dit hoofdstuk zullen we ingaan op de betekenis van burgerschapsonderwijs en bieden we een handvat dat scholen, leraren en leerlingen kan helpen bij het nadenken over de visie op burgerschapsonderwijs en hoe deze zich verhoudt tot de identiteit van de school. Hierbij nodigen we hen uit steeds drie vragen in het achterhoofd te houden: Wat willen we in het montessorionderwijs bereiken met burgerschapsonderwijs? Wat doen we op montessorischolen al aan burgerschapsonderwijs? En zijn er stappen die we kunnen nemen om burgerschapsonderwijs op montessorischolen te versterken? We zullen beginnen met een korte uiteenzetting van de betekenis van burgerschapsonderwijs.

Wat is burgerschapsonderwijs?

Laten we eerst het verschil tussen burgerschapsvorming en burgerschapsonderwijs duidelijk maken. De titel van deze uitgave is “Montessori en burgerschapsonderwijs”. We hebben hiervoor gekozen, omdat we met deze uitgave scholen handvatten willen bieden om doelbewust burgerschapsvormend bezig te zijn. Burgerschapsvorming is een proces dat plaatsvindt in de interactie tussen personen en in verhouding tot de maatschappij (Van Riet, 2021). Wanneer de school burgerschapsvorming doelbewust ontwerpt, waardoor het onderdeel wordt van het curriculum, dan spreken we van burgerschapsonderwijs.

Een manier om te denken over burgerschapsonderwijs is om onderwijs in zijn geheel als burgerschapsvormend te zien (Van der Ploeg, 2020). De school is medeverantwoordelijk voor algemene vorming: de ontwikkeling van elementaire competenties die noodzakelijk zijn voor burgerschap. Denk aan de ontwikkeling van geletterdheid, gecijferdheid, kennis van de wereld en intellectuele deugden. Met deze algemene vorming draagt onderwijs dus per definitie bij aan burgerschapsvorming.

Toch zijn er zorgen over de mate van burgerschapsonderwijs en de manier waarop scholen bijdragen aan burgerschapsvorming. De huidige tendens is dan ook dat meer aandacht voor burgerschapsonderwijs nodig is.

In het handboek burgerschapsonderwijs voor het voortgezet onderwijs beargumenteert Eidhof (2020) waarom er meer aandacht voor burgerschapsonderwijs nodig is. Hij geeft aan dat Nederlandse leerlingen relatief laag scoren in vragenlijstonderzoek naar burgerschapscompetenties en dat veel leerlingen zich machteloos voelen op politiek vlak. Daarbij constateert hij dat er verschillen zijn tussen het vmbo en het vwo in het type burgerschap dat gestimuleerd wordt en dat er zorgen zijn in de samenleving over extremisme, polarisering en de verzwakking van de democratische rechtsstaat. Eidhof stelt dat onderwijs een logische plek is om aan burgerschapsvorming te werken, maar dat scholen in Nederland nog weinig aan burgerschapsonderwijs doen en het aanbod onvoldoende doelgericht en samenhangend is.

Dan blijft de vraag wat burgerschapsonderwijs is, en wat dus zou moeten behoren tot algemeen vormend onderwijs. Eidhof (2020) hanteert hiervoor de volgende drie criteria.

“We spreken van burgerschapsonderwijs wanneer het gaat over:

1. Onderwerpen die een spanning kennen tussen individuele en collectieve of tussen verschillende collectieve belangen of waarden, en niet tot een individueel probleem te reduceren zijn. Dat zijn (dus) sociale, maatschappelijke en politieke onderwerpen, waarin we afhankelijk zijn van elkaar om tot een goede uitkomst te komen.
2. De manier waarop we - op allerlei niveaus - vanuit deze spanningen, belangen- en waardentegenstellingen tot (nieuwe) besluiten en vreedzame oplossingen komen; of dat nu direct en tussen mensen onderling gaat, of indirect via instituties van democratie en rechtsstaat.

3. Het toerusten van leerlingen met kennis, vaardigheden en houdingen, die ze in staat stellen om zelfstandig te handelen ten aanzien van sociale, maatschappelijke of politieke problemen.” (p. 38)

Nieuwelink (2021, p. 16) kadert de betekenis van burgerschapsonderwijs op een vergelijkbare manier: “Burgerschapsprogramma’s zijn gericht op het leren begrijpen van samenlevingen en politiek, uiteenlopende perspectieven op maatschappelijke en politieke vraagstukken en de eigen positie daarbij”.

Er lijkt echter geen consensus over de betekenis van burgerschapsonderwijs. Wanneer we namelijk naar bijvoorbeeld het examen- en kwalificatiebesluit voor burgerschap in het MBO kijken, dan blijkt daar een andere betekenis gegeven te worden aan burgerschapsonderwijs (Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap, 2022). Hierbij vallen bijvoorbeeld ook het bevorderen van een gezonde leefstijl, het functioneren in de arbeidsmarkt en het functioneren als consument onder burgerschapsonderwijs.

En wanneer we kijken naar de voorstellen van Curriculum.nu (2019) voor het domein burgerschap (zie Bijlage 1), dan zien we aan de invulling van de doelen van burgerschapsonderwijs dat ook Curriculum.nu een bredere definitie aan

burgerschapsonderwijs lijkt te geven dan Eidhof (2020) en Nieuwelink (2021). Burgerschapsonderwijs moet volgens Curriculum.nu bijvoorbeeld ook bijdragen aan de identiteitsontwikkeling; aan het ontdekken van de eigen emoties, ambities, talenten en ontwikkelpunten. Gezien de definitie van Eidhof is het discutabel of het bijdragen aan de identiteitsontwikkeling hoort bij burgerschapsonderwijs.

Verschillen in de betekenis van burgerschapsonderwijs maken het er niet makkelijker op om gezamenlijk na te denken over en invulling te geven aan burgerschapsonderwijs. Hierbij komt dat opvattingen over goed burgerschap kunnen verschillen, en daarmee de doelen van burgerschapsonderwijs.

Participatieve benadering van burgerschapsonderwijs

Toch lijkt er één bepaalde opvatting van burgerschap ten grondslag te liggen aan wetenschap en beleid op het gebied van burgerschapsonderwijs (Guérin, 2018; Van Rees, 2021b). Deze benadering van burgerschapsonderwijs wordt wel de participatieve benadering genoemd (Guérin, 2018). Bij deze benadering hoort een idee van goed burgerschap dat wordt gekenmerkt door: politieke geletterdheid, kritische denkvaardigheden, bepaalde waarden, houdingen en gedragingen (zoals vrijheid, gelijkheid, respect, tolerantie en solidariteit), actieve participatie en

betrokkenheid bij de gemeenschap (Eidhof et al., 2016; Guérin, 2018; Jeliaskova, 2015; Van Rees, 2021b).

Ook de Inspectie van het Onderwijs lijkt dit idee van goed burgerschap aan te hangen. Zij definiëren burgerschapscompetenties als volgt: “Onder burgerschapscompetenties verstaan we de competenties die nodig zijn om op een goede manier om te gaan met anderen, en om bij te dragen aan de samenleving, de democratie en de gemeenschappen waarin leerlingen (nu en later) leven” (Inspectie van het Onderwijs, 2022, p. 13). Met dit idee over goed burgerschap als basis, kan burgerschapsonderwijs bijvoorbeeld betekenen dat kinderen gestimuleerd worden om een bezoekje te brengen aan eenzame ouderen, hun afval op te ruimen, te stemmen, vrijwilligerswerk te doen en respect te hebben voor en tolerant te zijn naar mensen met een andere afkomst of seksuele gerichtheid.

Volgens Van der Ploeg, lector Pedagogiek en Filosofie, heeft deze benadering van burgerschapsonderwijs te maken met wat hij noemt de communair neoliberale samenleving, waarin ervanuit wordt gegaan dat ieder voor zichzelf kan zorgen en opkomen en dat problemen opgelost kunnen worden door verbetering van gedrag en leefstijl (Van der Ploeg, 2020). De communair neoliberale samenleving heeft zodoende betrokken, vreedzame en dienstbare burgers nodig.

Andere benaderingen

De participatieve benadering van burgerschapsonderwijs lijkt heersend in wetenschap en beleid. Daarbij wordt vaak gesteld dat er consensus is over de bijbehorende doelen (e.g., Eidhof et al., 2016). Toch zijn er ook onderzoekers die juist beargumenteren dat er geen consensus is over de doelen van burgerschapsonderwijs, en dat er verschillende opvattingen over democratie en goed burgerschap zijn (e.g., Guérin, 2018; Van der Ploeg, 2015).

In opvattingen over democratie en goed burgerschap kan de nadruk worden gelegd op de gemeenschap, saamhorigheid, en je op de juiste manier gedragen en aanpassen. Maar de nadruk kan ook liggen op autonomie, zelfverantwoordelijkheid, individuele rechten en vrijheid. En in weer een andere, meer kritische benadering van goed burgerschap, ligt de nadruk op sociale rechtvaardigheid: een goed burger kijkt kritisch naar de maatschappij. Deze drie benaderingen van goed burgerschap worden vaak onderscheiden, hoewel er natuurlijk ook tussenvormen en net weer andere benaderingen mogelijk zijn (Eidhof et al., 2016; Geboers et al., 2015; Guérin, 2018; Van der Ploeg, 2020; Van Waveren, 2020; Veugelers, 2015).

Naast deze drie vaak voorkomende benaderingen, zijn er ook ideeën over burgerschap die minder mainstream zijn. Zo zijn er meer agonistische perspectieven, waarbij conflict als waardevol wordt gezien (Van der Ploeg, 2015; Van der Ploeg & Guérin, 2016; Van Waveren, 2020). Dit staat bijvoorbeeld haaks op de ideeën van de Vreedzame School, waar conflicten opgelost en voorkomen worden (Pauw, 2015). En er zijn non-participatieve perspectieven, waarbij het helemaal niet nodig wordt geacht dat iedereen politiek betrokken is om de democratie te laten functioneren (Van der Ploeg, 2015; Van der Ploeg & Guérin, 2016). Je kunt volgens een non-participatief perspectief ook een goed burger zijn als je je niet bezighoudt met maatschappelijke vraagstukken en politieke besluitvorming, maar gewoon je werk doet. Dit idee staat dan weer haaks op de wet voor burgerschapsonderwijs, die het bevorderen van “actieve participatie” vereist (zie Bijlage 2).

Onenigheid over de doelen van burgerschapsonderwijs is niet nieuw. Staatswetenschappen, maatschappijleer en burgerschapsonderwijs kennen al een hele geschiedenis van “horten en stoten” (De Jong, 2020, p. 205). Dit kan verklaard worden doordat democratie en politiek omstreden begrippen zijn en het onderwijzen van kinderen en jongeren in politiek een gevoelig onderwerp is.

Doordacht en onderbouwd burgerschapsonderwijs

Vanwege de verschillende opvattingen over democratie en goed burgerschap is het belangrijk om, als je burgerschapsonderwijs vanuit een bepaalde opvatting vormgeeft, te onderbouwen waarom je voor die opvatting van democratie en burgerschap kiest (Guérin, 2018). Een andere optie is om juist de diversiteit aan opvattingen over burgerschap het onderwerp van burgerschapsonderwijs te maken en kinderen en jongeren zelf te laten nadenken over wat goed burgerschap is (Joris, 2021; Van der Ploeg, 2015, 2020; Veugelers, 2011).

“Wat burgerschap is, kan niet vastgesteld worden voor altijd en iedereen en het kan niet vastgesteld worden voor anderen. Het blijft een open vraag. En de antwoorden zijn eigen antwoorden; altijd voorlopige eigen antwoorden.” (Van der Ploeg, 2020, p. 53)

Om te verduidelijken wat burgerschapsonderwijs kan betekenen, hebben we verschillende opvattingen over burgerschapsonderwijs in Tabel 1 tegenover elkaar gezet. Voor veel van deze opvattingen geldt dat niet enkel het één of het ander mogelijk is. Vaak zijn er tussenliggende opvattingen mogelijk. Leraren en directeurs kunnen de stellingen in de tabel gebruiken voor reflectie op de eigen opvattingen over burgerschapsonderwijs en de stellingen

kunnen de start zijn van een gesprek over het burgerschapsonderwijs op de school.

Bij de ontwikkeling van deze tabel hebben we gebruik gemaakt van literatuur over opvattingen over goed burgerschap en burgerschapsonderwijs (De Jong, 2020; Guérin, 2018; Guérin et al., 2021; Jeliaskova, 2015; Joris, 2021; Van der Ploeg, 2015, 2020; Van Rees, 2021a, 2021b; Van Waveren, 2020; Veugelers, 2011, 2015) en van literatuur over de doelen van burgerschapsonderwijs (Eidhof, 2020; Hodson, 2020; Nieuwelink, 2021; Van der Ploeg & Guérin, 2016), burgerschap en democratie (Biesta, 2021) en contexten voor burgerschapsvorming (Biesta et al., 2009).

In deze uitgave richten we ons vooral op de visie op burgerschapsonderwijs. Wanneer een school zijn visie op burgerschapsonderwijs duidelijk heeft, kunnen meer specifieke doelen geformuleerd worden, kan een leerlijn worden gecreëerd en kan nagedacht worden over de inrichting en evaluatie van het burgerschapsonderwijs op school. Op deze manier kan het burgerschapsonderwijs doelgericht en samenhangend worden (AWP Sociale Kwaliteit e.a., 2021; Inspectie van het Onderwijs, 2022).

Tabel 1. Overzicht van opvattingen over burgerschapsonderwijs

Waarom burgerschapsonderwijs?	
Ik vind burgerschapsonderwijs belangrijk, omdat de maatschappij burgers met bepaalde competenties nodig heeft. Bijvoorbeeld om maatschappelijke problemen tegen te gaan (extremisme, gevaren voor democratie, klimaatverandering ...).	Ik vind burgerschapsonderwijs belangrijk, omdat kinderen moeten kennismaken met hoe onze maatschappij werkt en kinderen moeten de mogelijkheid krijgen de maatschappij te vormen zoals zij zelf willen.
Ik vind burgerschapsonderwijs belangrijk, omdat het kan zorgen voor maatschappelijke verandering of de bestaande maatschappelijke en politieke situatie kan beschermen en bestendigen.	Ik vind burgerschapsonderwijs belangrijk, zodat kinderen zelf een bestemming kunnen geven aan hun eigen leven.
De school is dé plek voor burgerschapsonderwijs: het is een mini-maatschappij waar kinderen burgerschap kunnen beoefenen.	De school is dé plek voor burgerschapsonderwijs: daar kunnen kinderen verschillende maatschappijvormen en vormen van burgerschap bestuderen.
Ik vind dat burgerschapsonderwijs kinderen in contact moet brengen met de complexe realiteit.	Ik vind dat kinderen onbezorgd kind moeten kunnen zijn.

Wie is verantwoordelijk voor burgerschapsonderwijs?	
Ik vind dat vooral de door de school opgestelde doelen van burgerschapsonderwijs bepalend moeten zijn.	Ik vind dat vooral de door de overheid opgestelde doelen van burgerschapsonderwijs bepalend moeten zijn.
Ik vind dat ouders/verzorgenden een potentieel risico zijn voor democratische vorming.	Ik vind dat ouders/verzorgenden de richting van de opvoeding kunnen bepalen.
Ik vind de school hoofdverantwoordelijk voor het behalen van de doelen van burgerschapsonderwijs.	Ik vind het behalen van de doelen van burgerschapsonderwijs een gezamenlijke maatschappelijke verantwoordelijkheid (van sportclubs, culturele organisaties, ouders, school, etc.).
Ik vind dat de maatschappij (overheid, school, ouders) mag bepalen wat voor burger het kind zou moeten zijn.	Ik vind dat kinderen zelf mogen bepalen wat voor burger zij willen zijn.

Wat is de ideale burger? Aangepast of kritisch?

Ik vind dat de focus bij burgerschapsonderwijs vooral moet liggen op goed omgaan met elkaar, rekening houden met elkaar, en omgaan met verschillen en diversiteit.	Ik vind dat de focus bij burgerschapsonderwijs vooral moet liggen op betrokkenheid bij de politiek en politieke vraagstukken.
Ik vind dat burgerschapsonderwijs vooral bepaalde emoties, houdingen, waarden en gedragingen (bijv. empathie en solidariteit) moet stimuleren bij kinderen.	Ik vind dat burgerschapsonderwijs vooral moet stimuleren dat kinderen zelf kritisch nadenken wat goede emoties, houdingen, waarden en gedragingen zijn.
Ik vind dat bij burgerschapsonderwijs de focus vooral moet liggen op loyaliteit, saamhorigheid, eensgezindheid, gemeenschapszin en nationaliteitsgevoel.	Ik vind dat bij burgerschapsonderwijs de focus vooral moet liggen op onafhankelijk en kritisch oordelen en desnoods burgerlijke ongehoorzaamheid.

Hoe benaderen we burgerschapsonderwijs? Indoctrinatie of neutraal?

Ik vind dat de school één specifieke visie over wat goed burgerschap is moet uitdragen.	Ik vind dat de school een diversiteit aan ideeën over wat goed burgerschap is moet aanbieden.
Ik vind dat kinderen moeten leren dat een goede burger sociaal en politiek participeert. Burgerschapsonderwijs moet bijvoorbeeld actief lidmaatschap van verenigingen en organisaties, stemmen en maatschappelijke betrokkenheid stimuleren.	Ik vind dat kinderen zelf mogen bepalen of zij sociaal en politiek actief willen zijn. Ik vind dat je ook een goede burger bent als je niet participeert. Individuele keuzevrijheid hierin is belangrijk.
Ik vind dat kinderen zich moeten leren aanpassen aan de samenleving.	Ik vind dat kinderen moeten leren zelf de samenleving te vormen.
Ik vind dat leraren kinderen moeten helpen met het omvormen van hun mening als deze indruist tegen de heersende normen, waarden en opvattingen.	Ik vind dat leraren de mening van kinderen niet mogen omvormen. Een kind mag een mening hebben die indruist tegen de heersende normen, waarden en opvattingen.
Ik vind dat leraren uit moeten komen voor hun politieke en ideologische voorkeuren.	Ik vind dat leraren neutraal moeten blijven over hun politieke en ideologische voorkeuren.

Waarop ligt de nadruk? Attituden of kennis? Rechten of verantwoordelijkheden en plichten?

Ik vind dat bij burgerschapsonderwijs de focus vooral moet liggen op attituden en gedragingen.	Ik vind dat bij burgerschapsonderwijs de focus vooral moet liggen op kennis.
Ik vind dat kinderen moeten leren dat boosheid, conflict, verzet en strijd waardevol zijn als vorm van activisme, betrokkenheid en solidariteit.	Ik vind dat kinderen vooral vormen van vreedzame besluitvorming moeten leren kennen.
Ik vind dat bij burgerschapsonderwijs vooral aandacht moet zijn voor individuele en collectieve rechten (rechten van het kind, mensenrechten, grondrechten).	Ik vind dat bij burgerschapsonderwijs vooral aandacht moet zijn voor plichten en verantwoordelijkheden (houden aan de wet, belasting betalen, werken en leren, zorgen voor elkaar).
Ik vind dat de focus bij burgerschapsonderwijs moet liggen op het leren nadenken en beslissingen nemen over oplossingen voor maatschappelijke problemen.	Ik vind dat de focus bij burgerschapsonderwijs moet liggen op het leren actie ondernemen om maatschappelijke problemen aan te pakken.

Wat is de context? De eigen gemeenschap of de samenleving als geheel? Lokaal of globaal? Binnen of buiten de belevingswereld?

Ik vind dat burgerschapsonderwijs gericht moet zijn op cohesie binnen de gemeenschap van het kind (bijv. geloof / afkomst / groep).	Ik vind dat burgerschapsonderwijs gericht moet zijn op cohesie binnen de samenleving als geheel.
Ik vind het vooral belangrijk dat kinderen zich inzetten voor de belangen van hun gemeenschap (bijv. geloof / afkomst / groep).	Ik vind het vooral belangrijk dat kinderen zich inzetten voor het algemeen belang.
Ik vind dat de focus vooral moet liggen op burgerschap binnen de lokale en nationale context.	Ik vind dat de focus vooral moet liggen op burgerschap binnen de Europese en wereldwijde context.
Ik vind dat maatschappelijke vraagstukken op school vooral vanuit een lokaal of nationaal perspectief benaderd moeten worden.	Ik vind dat maatschappelijke vraagstukken op school vooral vanuit een wereldwijd perspectief benaderd moeten worden.
Ik vind dat burgerschapsonderwijs moet gaan over problemen binnen de belevingswereld van het kind.	Ik vind dat burgerschapsonderwijs moet gaan over problemen buiten de belevingswereld van het kind.
Ik vind dat burgerschapsonderwijs alleen moet gaan over problemen waar het kind directe invloed op heeft.	Ik vind dat burgerschapsonderwijs ook moet gaan over problemen waar het kind geen of alleen indirect invloed op heeft.

2. Montessori's denken over burgerschapsonderwijs

Wanneer we een verkenning maken van het begrip burgerschap in het montessorionderwijs, ontkomen we er niet aan om de historische context van Maria Montessori's leven kort te beschouwen. Het leven van Maria Montessori en de tijdperiode waarin ze opgroeit zijn bepalend voor de manier waarop ze invulling geeft aan het begrip burgerschap in haar onderwijsfilosofie.

Maria Montessori wordt geboren in het jaar waarin de eenheid van het huidige Italië wordt bezegeld (1870)¹. Het zijn jaren waarin optimisme en hoop hoogtij vieren en waarden als vaderlandsliefde, vrijheid en onafhankelijkheid hoog in het vaandel staan. Het land bevindt zich in die dagen op een kruispunt in de geschiedenis. Het denken over wat een goede burger is en hoe je de ontwikkeling daarvan kan ondersteunen, leidt destijds in Italië tot levendige discussies. De ideeën van Maria Montessori over opvoeding, onderwijs en burgerschap kleuren bij de tijdsgeest waarin zij leeft. In de tijd van Montessori is de centrale vraag: moet een goede burger bereid zijn de wapens op te pakken voor volk en vaderland, en moet deze daarvoor nationalistisch gedreven zijn, of moet een goede burger vrede in zichzelf kennen, om deze te kunnen bewerkstellingen en in stand te houden?

Zondermeer de antwoorden van Maria Montessori over wat goed burgerschap is overnemen, is niet verstandig. Montessori kleurt in het implementeren van haar gedachtengoed af en toe mee met het wisselende politieke klimaat (Moretti, 2021). Het implementeren van haar opvoedingsmethode zelf voert continu de boventoon, en niet altijd het antwoord op de vraag: wat is een goede burger? Willen we Montessori's antwoorden over wat een goede burger is goed kunnen

beschouwen, dan moeten we de geopolitieke context van de tijd in ogenschouw nemen bij het lezen van haar teksten over burgerschap. Dat noopt ons tot enige voorzichtigheid. Het gedachtengoed waar we graag vanuit werken, vraagt ons ook om goed voor ogen te houden in welke richting we de ontwikkeling tot burgerschap willen ondersteunen.

Dit hoofdstuk start met een korte beschrijving van het leven van Maria Montessori in relatie tot haar denken over burgerschap. Daarna volgt een beschouwing van de uitspraken die Montessori heeft gedaan over burgerschap.

Het leven vormt: de context van Montessori's denken over burgerschap

In 1896 studeert Maria Montessori af als arts, iets wat haar faam oplevert in eigen land, maar ook ver daarbuiten. Gevormd door haar werk als arts en later als antropoloog, zet Maria Montessori zich al ruim voor haar carrière als onderwijspedagoog in voor burgerschap en pacifisme, en ruimer gezien, voor de emancipatie van vrouwen en mensenrechten (Moretti, 2021). Nog in hetzelfde jaar dat ze afstudeert als arts, wordt ze uitgenodigd voor een internationaal vrouwencongres in Berlijn waar ze spreekt over de gelijke rechten van mannen en vrouwen op arbeid en beloning. De strijd die Montessori zelf heeft moeten leveren om een geëmancipeerde vrouw te worden, gebruikt ze om op internationaal niveau de vrouwenrechten onder de aandacht te brengen. Later, in 1904, werkt Maria Montessori onder andere aan het verbeteren van de leefomstandigheden van de boeren in de regio Lazio. Als onderdeel van de verbetering van de leefomstandigheden wordt een school opgericht waarbij het onderwijs voor de jongsten is geënt op de eerste montessoriprincipes (Moretti, 2021). Deze zogenoemde Lazioscholen hebben een drietal uitgangspunten: ten eerste zijn de scholen van de kinderen, ten tweede is bewustwording

¹ In deze tekst over het leven van Maria Montessori kiezen we bewust voor het schrijven in de tegenwoordige tijd om zo de leesbaarheid ervan te vergroten.

en het verbeteren van hygiëne van belang, en ten derde hebben de scholen emancipatie tot doel: het bewust worden van je recht als burger en het bewust worden van het heersende systeem van onderdrukking, om je vervolgens daaruit te emanciperen (Moretti, 2021). Het onderliggende idee is dat slechte leefomstandigheden de individuele groei tegenhouden. Een idee dat ook later in de uitwerking van haar onderwijs- en opvoedmethode een grote rol blijft spelen.

In diezelfde periode worden rond Rome compleet nieuwe wijken gebouwd, gebaseerd op dezelfde hygiënische en opvoedkundige doelen als de scholen in Lazio. De scholen in deze wijken nemen een centrale plek in. Eén van de redenen om scholen te bouwen in achterstandswijken, komt voort uit het idee dat je de omstandigheden, en ruimer gezien de toekomst van burgers, kan verbeteren als je dit bij de bron, in dit geval dus bij het kind, aanpakt. Als je kinderen zou beperken in hun ontwikkeling en behandelt als een gevangene, gaan ze zich daarnaar gedragen, is het idee (Moretti, 2021). Zodoende wordt in 1907, als gevolg van de stedenbouwkundige vernieuwingen in de achterstandswijken in Rome, de eerste Casa dei Bambini door Maria Montessori opgericht. Het is het begin van Montessori's gedachte dat ieder kind welkom is, ongeacht afkomst, gender, klasse en mogelijkheden, en deze kinderen de vrijheid te geven en te laten werken zonder beloning en competitie. Montessori's algehele idee is dat door een verfijnde, op kinderen afgestemde omgeving, er harmonische kinderen ontstaan (Moretti, 2021).

De wereld in brand

Zeven jaar later, in 1914, begint de Eerste Wereldoorlog. Ook deze periode is vormend voor Montessori's denken over burgerschap. Montessori denkt aan het oprichten van het Witte Kruis als equivalent van het Rode Kruis voor fysiek gewonde soldaten. Het Witte Kruis is er speciaal zijn voor kinderen in oorlogstijd en Montessori's methode kan bijdragen aan het onderwijs voor vluchtelingkinderen en wezen (Moretti, 2021; de Stefano, 2020). Montessori werkt het idee uit, maar krijgt het nooit van de grond (de Stefano, 2020).

Gedurende deze tijd ontvouwt Montessori haar eerste gedachten over het kind als vormgever van een nieuwe wereld, waarin empathie, sociale verantwoordelijkheid en solidariteit de belangrijkste waarden zijn. Overigens is dit geen opzichzelfstaand idee binnen Europa. Meerdere pedagogen en politici zijn het destijds met elkaar eens: door het kind naar een nieuwe wereld. De sociale waarde van het kind wordt steeds meer gezien. Daar waar regeringen en organisaties echter vaak een "vaderlijke rol" aannamen om kwetsbare kinderen te beschermen, ziet Montessori de kinderen juist als "bouwer van de mens" (Moretti, 2021). Een term die Montessori veelvuldig gebruikt in haar ideeën over burgerschap: verbeter de wereld, begin bij het kind. In de eerste dertig jaar van de vorige eeuw komt er steeds meer aandacht voor het kind, de eigen kindertijd en kinderrechten. Een onderwerp waar Montessori zich actief mee bemoeit en voor inzet.

In de jaren die volgen maakt Montessori meerdere reizen, geeft ze internationale cursussen en verhuist ze naar Barcelona. Met regelmaat komt ze terug in Italië, waar ze in 1923 in contact komt met Mussolini, op dat moment de minister-president van Italië. Mussolini kondigt aan de Italiaanse scholen te willen transformeren volgens de montessorimethode, iets wat Montessori goed doet gezien het geringe aantal montessorischolen die er op dat moment zijn in Italië (de Stefano, 2020; Kramer, 1976).

In 1926 komt er een nationale montessoriopleiding, maar de omvorming van de Italiaanse scholen tot montessorischolen verloopt stroef. Met name hooggeplaatste ambtenaren en ministers van Onderwijs bemoeilijken Montessori's werk in Italië, omdat Montessori blijft volhouden dat ze apolitiek is en dat "de zaak van het kind" boven het belang van welke politieke partij of natie gaat (Kramer, 1976). Haar band met Mussolini blijft hartelijk, terwijl de samenwerking met het fascistische regime van Mussolini ingewikkeld verloopt. Hoewel Montessori geen concessies doet aan haar methode om het aan te passen aan de fascistische ideologie, blijft ze wel samenwerken. Totdat ook Mussolini duidelijk laat blijken dat hij het belang van "de zaak van de natie" boven het belang van "de zaak van het kind" stelt (de Stefano, 2020). Na tien jaar samenwerking met het regime trekt Montessori zich in 1933 radicaal terug, wat in 1936 ertoe leidt dat alle montessorischolen in Italië sluiten (de Stefano, 2020).

Rondom de Eerste Wereldoorlog ontvouwt Montessori haar eerste gedachten over het kind als vormgever van een nieuwe wereld, waarin empathie, sociale verantwoordelijkheid en solidariteit de belangrijkste waarden zijn.

De wereld verbeteren

In de jaren dertig wordt Montessori's visie steeds breder. Ze zet nog meer in op de rechten van het kind. Ze blijft hameren op het feit dat het kind wordt onderdrukt en dat de volwassene zich moet transformeren, om zo het kind te kunnen laten emanciperen (de Stefano, 2020). Ook haar denken over opvoeding en onderwijs verbreedt zich. Het gaat niet alleen om het veranderen van de volwassene in de school, maar ook om het veranderen van de samenleving en daarmee de wereld (de Stefano, 2020). Om deze visie meer kracht bij te zetten, richt Maria Montessori op het internationale montessoricongres in Kopenhagen in 1937 de "maatschappelijke partij van het kind" op. Een partij die zich hardmaakt voor de rechten van het kind en politiek-maatschappelijke problemen van die tijd beschouwt vanuit het perspectief van het kind (Montessori, 2019; Moretti, 2021).

Terwijl de Tweede Wereldoorlog woedt, houdt Montessori vele lezingen over vrede (de Stefano, 2020). Inmiddels verblijft ze in India, waar ze zich gedurende de gehele oorlogsperiode, deels gedwongen, huisvest. Haar denken over opvoeding en onderwijs verbreedt zich nog verder als Montessori het concept van kosmische educatie ontwikkelt. De vele reizen die ze heeft gemaakt en de oorlogen die ze heeft meegemaakt, maakt dat Montessori meer en meer spreekt over vredesonderwijs en over één wereld voor de gehele mensheid; een voorloper van haar ideeën over wereldburgerschap. In 1946 keert ze terug naar Europa. Hoewel ze dan bijna tachtig is, gaat ze weer cursussen geven. Vanaf 1949 wordt ze driemaal genomineerd voor de nobelprijs voor de vrede, hoewel ze er geen wint. In 1951, een jaar voor haar overlijden, spreekt ze bij de Verenigde Naties over het belang van het onderwijzen van jonge kinderen, om zo de samenleving en de wereld te verbeteren.

Met hulp van de NMV is een team van experts op het gebied van de werken van Maria Montessori gevormd, bestaande uit Annemarie Looijenga, Esther Pelgrom, Mirjam Stefels, Anastasia Dingarten en Jaap de Brouwer. De experts hebben de stellingen uit Tabel 1 van Hoofdstuk 1 beoordeeld naar wat zij denken wat passende burgerschapsopvattingen zijn binnen het montessorigedachtegoed. Gedurende vier bijeenkomsten van twee uur zijn de antwoorden van de experts vergeleken en bediscussieerd om tot een gezamenlijk, genuanceerd beeld te komen van de opvattingen over burgerschapsonderwijs van Maria Montessori. De primaire literatuur, geschreven door Montessori zelf, is geraadpleegd aan de hand van burgerschapsonderwijs-gerelateerde termen die voorkomen binnen het montessorionderwijs. Gezien de vele relevante werken is de literatuur verdeeld over de experts, en werden bij iedere opvatting uit Tabel 1 citaten gezocht die de opvatting ondersteunen of juist tegenspreken. Een synthese van deze literatuur resulteerde in de onderstaande weergave van Montessori's denken over burgerschapsonderwijs.

Goede kinderen, goede samenleving

Gevormd door haar werk voor de vrouwenbeweging, haar werk in de achtergestelde wijken van Rome, het werken met getraumatiseerde vluchtelingenkinderen na de start van de Eerste Wereldoorlog, haar initiatief om het Witte Kruis op te richten, haar werk voor mensen- en kinderrechten, en de Tweede Wereldoorlog, ziet Maria Montessori in het kind de "bouwer van de mens": elke generatie volwassenen is gevormd door het kind dat zij eens waren (Montessori, 1952). De verbetering van de maatschappij begint daarom voor Montessori bij de hervorming van het onderwijs. Montessori (1952) redeneert dat wanneer het met de kinderen goed gaat, het met de wereld goed zal gaan. In dit kader spreekt ze over de "nieuwe mens"; een generatie kinderen dat in staat is een nieuwe gemeenschapsvorm te bouwen, een nieuwe maatschappij van een hoger menselijk plan waarin sterke, onafhankelijke en zelfstandige persoonlijkheden vredig

en in vrijheid met elkaar samenleven (Montessori, 1952; 1992). Voor de kinderen is dus een belangrijke rol weggelegd in de bepaling van de toekomstige samenleving (Montessori, 1952; 2019a). Montessorioopvoeding en -onderwijs gaan daarom niet alleen om pedagogische idealen of cognitieve opbrengsten, maar bovenal om het bevorderen van sociale vooruitgang van de maatschappij (Montessori, 1952; 1992). Montessori (1952; 1992) heeft het vertrouwen dat kinderen deze sociale vooruitgang kunnen bewerkstelligen, mits ze op deze taak worden voorbereid. Montessori beziet de individuele ontwikkeling van de mens dus in het licht van de vooruitgang van de gehele gemeenschap (M. M, Montessori, 1978).

Kinderen zouden volgens Montessori (1952; 1992) niet opgevoed moeten worden naar het evenbeeld van de volwassene of ten dienste moeten staan van het conserveren van huidige maatschappelijke opvattingen. De opvoeding van kinderen moet voorbijgaan aan de huidige stand van zaken in de maatschappij en verder gaan dan wat volwassenen tot nu toe bereikt hebben. Daarom gaat montessorioopvoeding in de kern over het realiseren van sociale, maatschappelijke vooruitgang (Montessori, 1952; 2016). De school en de volwassene dragen deze verantwoordelijkheid. Onderwijs en opvoeding zou kinderen in staat moeten stellen hun eigen toekomstige maatschappij vorm te geven (Montessori, 1952; 1992).

Daarvoor is het nodig dat opvoeding en onderwijs kinderen in staat stellen zich op een dusdanige manier te ontwikkelen, dat ze later als zelfstandige, evenwichtige mensen een fundamentele bijdrage kunnen leveren aan de maatschappij (M. M. Montessori, 1978; Montessori, 1952). In deze missie klinkt burgerschapsvorming als een integraal onderdeel van haar opvoedings- en onderwijsfilosofie door. Een missie waarin nagedacht wordt over de rol van het kind en het gezin in de maatschappij die, destijds, geherdefinieerd moest worden.

Eén gemeenschappelijk burgerschapsdoel

Montessori stelt dat burgerschap niet alleen een zaak voor thuis en school is. Burgerschap, of anders gezegd, het streven naar een betere samenleving, is een verantwoordelijkheid voor alle volwassenen, omdat volgens Montessori (2019a) “de vooruitgang van de mensheid en de vrede van de wereld in zijn of haar handen liggen” (p. 110). Die verantwoordelijkheid van de volwassenen bestaat uit de gezamenlijke verantwoordelijkheid om de gehele mensheid op te voeden en haar te leiden in de richting van gemeenschappelijke doelen (Montessori, 1952). Montessori (2019a) ziet dat de mensheid geen maatschappij vormt als “ze alleen maar hun eigen doelen volgen en hun eigen bezigheden hebben” (p. 247). De uiteindelijke vorm van de menselijke maatschappij is gebaseerd op organisatie, samenhang en het hebben van

gemeenschappelijke doelen. De gemeenschappelijke doelen waarover Montessori spreekt, gaan over het tot volle wasdom laten komen van de kinderlijke persoonlijkheid, die dan kan bijdragen aan de vooruitgang van een beschaafde, saamhorige en vredige menselijke samenleving (Montessori, 1992; 1946). Wanneer thuis en school streven naar overeenstemming in de manier waarop kinderen worden opgevoed, werken ze samen aan het bereiken van dit gemeenschappelijke doel (Montessori, 1952). Burgerschapsvorming in optima forma.

De bijdrage van onderwijs en opvoeding

Om dit gemeenschappelijke burgerschapsdoel te bewerkstelligen is het nodig om te overdenken hoe onderwijs en opvoeding hieraan bijdragen. Volgens Montessori moet er veel veranderen ten behoeve van het kind: de opvoeding van ouders moet veranderen, de ouderwetse leraar moet veranderen en het traditionele, ouderwetse schoolsysteem moet veranderen. Zo'n veranderproces begint bij de ouders, verzorgers en leraren. Montessori (1992) ziet dat er voor ouders, verzorgers en leraren in de omgang met hun kind, nog veel te verbeteren valt. Ze bieden vaak onnodig veel hulp of beschermen hun kinderen vaak onnodig, waardoor het voor kinderen lastig wordt om zich optimaal te ontwikkelen (Montessori, 2019a). Terwijl begin van de vorige eeuw de omstandigheden voor de volwassen verbeteren, constateert Montessori (1992) dat de omstandigheden voor het kind juist verslechteren. De sleutel voor het verbeteren van de omstandigheden voor het kind ligt bij de volwassenen. Wanneer we een betere mensheid willen, moet de volwassene beter zijn: minder trots zijn, minder aan zichzelf denken en minder autoritair (Montessori, 2016). Volwassenen hebben de verantwoordelijkheid om de omstandigheden te creëren die kinderen in staat stellen om in vrede met zichzelf en hun wereld te leven (M. M. Montessori, 1978).

Ook de “ouderwetse” leraar moet veranderen. Montessori (1998) ageert tegen de oude patronen waarin leraren hun eigen waarden, deugden en opvattingen (onbewust) opleggen aan de kinderen (Montessori, 1998). Kinderen die niet gehoorzamen aan de morele uitgangspunten van de leraar worden gestraft, iets wat Montessori (1998) niet begrijpt. Een dergelijke leraar begrijpt de kinderen niet. Montessori (1998) stelt dat het oudere kind vanaf zes jaar niet langer ontvangend is, maar zelf wil begrijpen en niet meer tevreden is met het zonder meer moeten accepteren van het morele en inhoudelijke gezag van de leraar. Naarmate het morele besef van het kind zich ontwikkelt, kan het komen tot een eigen oordeel. Dit oordeel kan en mag sterk afwijken van dat van de leraar. Daarom stelt Montessori (1998) dat de leraar af moet zien van zijn macht en autoriteit, en de kinderen juist de ruimte moet geven om hun eigen mening en oordeel te vormen. Op deze wijze wordt de nieuwe generatie kinderen niet opgevoed naar het evenbeeld van de huidige volwassene, maar kan het daaraan voorbijgaan door kritisch te mogen zijn en een eigen oordeel te ontwikkelen.

Het traditionele, oude onderwijssysteem moet ook anders ingericht worden volgens Montessori. Het schoolcurriculum moet een hulpmiddel zijn bij de opvoeding, maar het mag de mensheid niet worden opgedrongen in de naam van één of ander onbewust doel of ideaal, of vanuit een sociaal of politiek geloof, stelt Montessori (1952; 1992; 2016). Het traditionele onderwijs rond de vorige eeuwwisseling houdt geen rekening met de persoonlijkheid van het kind en ontwikkelt deze niet, bovendien cultiveert het angst onder de kinderen (Montessori, 2016). Montessori (1992; 2016; 2019b) ziet dat in het oude onderwijssysteem men alleen afhankelijkheid, angst, antisociaal gedrag en onderdanigheid kent en juist dat doodt de ontwikkeling van de persoonlijkheid. Daarbij bieden deze scholen een omgeving waarin kinderen niet actief kunnen zijn. De traditionele schoolsystemen zijn gericht op kennisoverdracht, waarbij kinderen onderdrukt worden in plaats van dat ze de vrijheid krijgen (Montessori, 1992).

Montessori (1946; 1992) geeft aan dat onderwijs niet langer hoofdzakelijk zou mogen bestaan uit het bijbrengen van kennis, maar dat het een nieuwe weg moet inslaan. Een weg waarbij expliciet gestreefd wordt naar de ontplooiing van het menselijk potentieel en het ontwikkelen van de (kinderlijke) persoonlijkheid. De veranderende rol van de opvoeding, het onderwijs en de volwassene zijn typerend voor Montessori's denken over burgerschap. Montessori's opvoedings- en onderwijsfilosofie brengt nieuwe generaties als het ware in vorm, maakt ze mondig en stelt ze daardoor in staat het anders te doen, maar alleen indien zij daartoe zelf besluiten.

Voorbereiding op zelfstandig denken en handelen

Montessori (1992) vindt dat kinderen zelf mogen bepalen wat voor soort burgers zij willen zijn. Ze stelt dat ware vrijheid voor een individu de mogelijkheid is om zelfstandig te handelen (Montessori, 1992). Zo bekeken lijkt het dat de doelen voor burgerschapsvorming bepaald moeten worden door de kinderen en in ieder geval niet door de onwetende volwassene, de ouderwetse leraar, het oude schoolsysteem of een politiek ideaal. Toch ligt het genuanceerder. Zelf bepalen wat voor burger je uiteindelijk wilt zijn, is iets anders dan het helemaal zelf uitzoeken. Montessori is van mening dat je kinderen moet voorbereiden. Je moet het mogelijk maken dat kinderen zelf

kunnen bepalen wat voor burger ze willen zijn (Montessori, 1998). Om dat mogelijk te maken worden kinderen eerst ingewijd in de huidige maatschappij, bestuderen ze deze maatschappij en proberen ze de maatschappij te begrijpen en zich aan te passen (Montessori, 1952; 2016; 2019a). Daarbij worden ze gewezen op hun verantwoordelijkheid en hun bijdrage in de toekomstige maatschappij. Montessori (1952) noemt dit de kosmische taak: de dienst die individuen moeten verlenen aan de omgeving waarvan zij afhankelijk zijn voor hun bestaan. Deze dienst is er op gericht om de omgeving zo in stand te houden dat hun nakomelingen er generatie na generatie in kunnen blijven leven (M. M. Montessori, 1978). Dit “aanpassen” aan de huidige maatschappelijke omstandigheden vormt dus het startpunt voor de ontwikkeling van het kind tot een zelfstandig, evenwichtig mens die zijn volwassen taak in de gemeenschap kan vervullen (Montessori, 2019; M. M. Montessori, 1978). Pas dan zullen kinderen in staat zijn om zelf een nieuwe maatschappij vorm te geven. Op deze wijze vormt montessorionderwijs en -opvoeding een voorbereiding op het leven (Montessori, 1973).

De volwassene heeft dus wel degelijk een taak in deze voorbereiding. De volwassene is namelijk de vertegenwoordiger van de huidige maatschappij en daarmee de belangrijkste bron van informatie en begeleiding voor het kind om de

maatschappij te leren kennen (M. M. Montessori, 1978).

De volwassene geeft het kind de vrijheid om de complexe maatschappij te ervaren en op een eigen manier in zich op te nemen (M. M. Montessori, 1978). De volwassene is de schakel tussen de huidige maatschappij en de belevingswereld van het kind en leert het kind de normen, gewoontes, gedragspatronen, idealen, religies en andere aspecten van de maatschappij kennen (Montessori, 2016; 1952; M. M. Montessori, 1978). Oefening, ervaring en belevingen vormen de grondslag voor de sociale en morele opvoeding in het montessorionderwijs (Montessori, 1952). School draagt een specifieke verantwoordelijkheid voor het kind om deze ervaringen en belevingen mogelijk te maken (Montessori, 1998).

Dit betekent echter niet dat school de enige verantwoordelijke is. Thuis, school en andere organisaties moeten samenwerken, omdat het kind zich niet kan ontwikkelen zonder een sociale omgeving (Montessori, 2016; 1973). Organisaties en (sport)clubs die zich specifiek richten op de ontwikkeling van de persoonlijkheid van het kind worden door Montessori omarmd als bondgenoot. Scouting geeft ze meermalen als voorbeeld van een organisatie die kinderen helpt om hun persoonlijkheid, zelfstandigheid en moraliteit te ontwikkelen, zonder al te veel inmenging van de volwassene (Montessori, 1973). Montessori (1998) stelt dat alleen kinderen die op deze wijze onderwezen worden in staat zijn om de plichten van burgers in een beschaafde samenleving op een juiste wijze te vervullen.

“Ware vrijheid voor een individu is de mogelijkheid om zelfstandig te handelen.” (Montessori, 1992)

De toekomstige burger

Zelf weten wat voor burger je wilt worden en daarop voorbereid worden, dat is de kern van Montessori haar opvatting op burgerschap. Maar vanuit welk perspectief wordt het kind dan voorbereid? Montessori heeft een duidelijk ideaalbeeld van de maatschappij en de bijbehorende burger. Die maatschappij is vredig, een eenheid van mensen die onderling met elkaar verbonden zijn en in harmonie met elkaar samenleven (Montessori, 1992). De mens zelf is verantwoordelijk voor de maatschappelijke vrede en harmonieuze manier van samenleven (Montessori, 1992). Onderdeel zijn van een gemeenschap brengt gedragsregels en verplichtingen met zich mee die het mogelijk maken om op een vreedzame wijze samen te leven (Montessori, 2019a). De mensheid heeft zodoende een verantwoordelijkheid in de wereld en de plicht naar andere mensen toe deze taak te vervullen. De ideale burger zoekt gemeenschappelijke doelen, draagt bij aan deze doelen, is een zelfstandige en evenwichtige persoonlijkheid en gedraagt zich verantwoordelijk, om zo een harmonieuze en vredige samenleving mogelijk te maken. Hoewel Montessori enerzijds de vrijheid en de verantwoordelijkheid aan kinderen geeft om zelf te bepalen wat voor soort burger zij willen worden, heeft ze anderzijds wel een duidelijk beeld van de toekomstige maatschappij, hoe het onderwijs hieraan kan bijdragen en welke burger nodig is voor deze maatschappij. Het is een paradox in

Montessori's denken over burgerschap. Aan de ene kant mag de volwassene geen moreel oordeel aan het kind opleggen en krijgt het kind de vrijheid om zelf te bepalen wat voor burger het wil worden, terwijl aan de andere kant Montessori duidelijke beelden heeft over hoe de toekomstige samenleving eruit zou kunnen zien en welk type burger hierbij past.

Aangepast én kritisch

De ideale burger zoals Montessori dat ziet, is aan de ene kant aangepast en aan de andere kant kritisch. Deze ogenschijnlijke tegenstrijdigheid vraagt om uitleg.

Montessori (1992; 1952; 2019b) benadrukt het belang van sociale cohesie binnen een gemeenschap, zelfs binnen de gehele wereld. Ze spreekt over de “menselijke harmonie” waarin het leven van ieder individu afhankelijk is van andere mensen (Montessori, 1952; 1992). Iedere nieuwe generatie moet zich hiervan bewust zijn om verantwoordelijkheid te kunnen dragen voor deze afhankelijkheidsrelatie (Montessori, 1973; 1992; 2016). Een ware gemeenschap gaat uit van het feit dat ieder lid zich voldoende vrij voelt om “zichzelf” te zijn, terwijl de leden tegelijkertijd hun eigen vrijheid inperken omwille van de groep (M. M., Montessori, 1978). Zo'n gemeenschap is niet gebaseerd op persoonlijke wensen, maar op een combinatie van activiteiten die met elkaar in harmonie gebracht worden: sociale integratie in een groep komt tot stand, doordat het individu zich vereenzelvigd met de groep waartoe hij

behoort (Montessori, 2019b). De menselijke harmonie waarover Montessori spreekt, vraagt dus aanpassingsvermogen van het individu.

Vrijheid geeft de mogelijkheid om zelfstandig en onafhankelijk te handelen en te denken. Aan de andere kant gaat het eigen denken en handelen gepaard met verantwoordelijkheid.

Het kind moet zich eerst realiseren welke plichten en verantwoordelijkheden het heeft in de maatschappij. Een aangepaste burger worden is volgens Montessori (2019a) daarom het startpunt voor de ontwikkeling van het kind. Vriendelijkheid naar anderen, liefde, vrede, broederschap, het respecteren van andere mensen, hulp bieden indien nodig en waardigheid zijn enkele van de gedragingen die Montessori wil stimuleren (Montessori, 1952; 2019a). Het stimuleren hiervan gebeurt niet door er enkel over te onderwijzen, maar juist door ze langdurig te ervaren (Montessori, 1952). Van jongs af aan moeten kinderen in contact komen en ervaring opdoen met dergelijke gedragingen (Montessori, 1992).

Op de aangepaste burger volgt de kritische burger. Montessori (1952) stimuleert namelijk ook waarden als onafhankelijkheid, liefde voor kennis en werkethiek. Ze roept op tot onafhankelijk denken en het geven van vrijheid aan kinderen om zichzelf te uiten (Montessori, 1998). Montessori (1998) is wars van de leraar die (on)bewust de kinderen vormt naar zijn eigen morele beeld of deugden. Wanneer je kinderen thuis en op school gehoorzaamheid opdringt, zullen zij zich later als volwassenen bij alles en iedereen neerleggen, in plaats van dat zij zelf in staat zijn keuzes te maken en zelf in staat zijn om te denken en te handelen (Montessori, 1992). Het zijn van een té aangepaste burger leidt volgens Montessori (1992) tot een gevoel van minderwaardigheid, het onberispelijk volgen van leiders en het geven van ondoordacht respect. Wie volgens Montessori (1954; 1998) werk wil maken van een betere maatschappij, moet zich niet laten leiden door politieke idealen of een geloof, maar in dienst staan van de volledige mens. Dit is de mens die

in staat is om in vrijheid zelf-gedisciplineerd te zijn, om zijn wil en beoordelingsvermogen te gebruiken, onverstoorde door vooroordelen en onvormd door angst. Montessori's ideale burger heeft dus kennis van de maatschappij, haar waarden en deugden en gebruikt deze kennis om in vrijheid en met zin voor verantwoordelijkheid zelf te denken en te handelen.

Montessori's ideale burger heeft kennis van de maatschappij, haar waarden en deugden en gebruikt deze kennis om in vrijheid en met zin voor verantwoordelijkheid zelf te denken en te handelen.

Voor harmonie, tegen egoïsme

Montessori spreekt over het verbeteren van de samenleving door het kind. Het kind moet een bijdrage leveren aan de nieuwe, betere wereld (Montessori, 1952). Het gemeenschappelijk doel van de mensheid zou het met elkaar samenleven op een harmonieuze, vredige wijze moeten zijn. Elk individu is onderdeel van de gehele wereld en het bestaan van ieder individu is afhankelijk van andere mensen (Montessori, 2016). Dit uit zich in het besef dat mensen verenigd zijn en gezamenlijk in slechts één natie wonen – de wereld (Montessori, 2016). We zijn allemaal samen en hebben elkaar nodig. Montessori (1998) hoopt dat wanneer we een gevoel van liefde voor alle onderwerpen in kinderen aanwakkeren, mensen in het algemeen meer humaan zullen worden en gewelddadige oorlogen tot een eind zullen komen.

Montessori pleit voor verbinding tussen mensen, maar constateert dat de maatschappij de mens onvoldoende voorbereidt op het leven als burger (Montessori, 1992; 1952; 2016; 2019b). Er is volgens Montessori geen “morele organisatie” van de massa. De mens wordt opgevoed zichzelf te beschouwen als een geïsoleerd individu dat zijn onmiddellijke behoeften moet bevredigen door te wedijveren met andere individuen (Montessori, 1992). Montessori (2016)

stelt dat de mensheid zich nog onbewust is van de vereniging van de mensheid. De voorbereiding op deze vereniging van de mensheid vindt Montessori (1952) vaak ontbreken in de opvoeding en het onderwijs. Montessori (1998) ziet mensen “vechten” voor zichzelf, hun gezin en volk, maar niet bewust zijn van hun verantwoordelijkheid in de samenwerking binnen de gehele wereld. Ze ziet het als haar taak om kinderen hiervan bewust te maken (Montessori, 1946; 1998). Ze ziet het daarom als opdracht van het onderwijs om (wereld)vrede en vreedzaamheid onder kinderen te cultiveren (Montessori, 1992). Er zou volgens Montessori (1992) een krachtige voorlichting nodig zijn om de mensen in staat te stellen de sociale verschijnselen te begrijpen en te structureren, collectieve doelen voor te stellen en na te streven, en aldus een geordende sociale vooruitgang te bewerkstelligen.

Kennis als voorwaarde, persoonlijkheidsontwikkeling als doel

Met de oproep tot een beschaafde, vredige en harmonieuze samenleving lijkt Montessori meer gericht op het sociale aspect van burgerschapsonderwijs dan op het politieke. Toch vormt het begrijpen van politieke besluitvorming hier een onderdeel van. Zo ziet Montessori (1992) het als een taak van politici om conflicten te voorkomen en als een taak voor het onderwijs om vrede en het vreedzaam oplossen van problemen te cultiveren.

Deze taak van het onderwijs vraagt echter om inzicht in politieke besluitvorming en hoe conflicten benoemd, vermeden en/of vreedzaam opgelost kunnen worden.

Om op te kunnen groeien tot een goed functionerende burger moet het kind bepaalde rechten hebben. Om deze rechten te garanderen zijn wetten nodig, die verplichten tot bescherming. Montessori (2016; 2019a) stelt echter dat de wetten an sich niet voldoende zullen zijn om tot een harmonisch samenleven te leiden. Ze twijfelt of de rechten van het kind of burgerrechten op de lange termijn de bescherming en ondersteuning kunnen garanderen die echt noodzakelijk zijn voor een harmonieuze, vredige samenleving (Montessori, 2016). Montessori (1992; 2019a) focust zich, naast haar pleidooi voor kinderrechten, op het onderwijzen van deugden en waarden met betrekking tot wereldvrede en harmonieus samenleven. Opvoeding en onderwijs zijn nodig om kinderen de kennis en de oefening te bieden om als volwassene goed om te kunnen gaan met zichzelf, de ander en andere groepen en culturen. Kennis, in de breedste zin van het woord, is hiervoor een voorwaarde, want door middel van kennis ontwikkelt het kind zijn persoonlijkheid en moraliteit (Montessori, 1952; 2022). Moraliteit, het verschil kennen tussen goed en kwaad, beschouwt Montessori als iets dat aangeleerd kan worden en verder geoefend en ervaren moet worden (Montessori, 2022). Alleen zo kan het kind

zijn intelligentie ontwikkelen, leert het zelf te denken en te handelen en kan het een evenwichtige persoonlijkheid worden die de grootsheid van de mens weet te erkennen (Montessori, 1992). Kennis als voorwaarde om de persoonlijkheid te ontwikkelen dus. En juist de persoonlijkheid van het kind moet zodanig ontwikkeld worden, dat het kan bijdragen aan de opbouw van een nieuwe maatschappij. Onderwijs is daarmee niet alleen een intellectueel vraagstuk, maar juist een combinatie van het verwerven van kennis en het ontwikkelen van de persoonlijkheid van het kind (Montessori, 1952). Om de persoonlijkheid van het kind te ontwikkelen, moet het kind gelijktijdig kennis en sociale ervaringen opdoen (Montessori, 1952; 1973). Zo kan het een persoonlijkheid ontwikkelen die bijdraagt aan de opbouw van een nieuwe maatschappij, waarin wereldvrede en harmonieus samenleven mogelijk is (Montessori, 1992; 1952)

Een steeds uitgebreider wereldbeeld

Wanneer het kind zijn persoonlijkheid ontwikkelt door het opdoen van kennis en ervaringen, heeft het daar een passende omgeving voor nodig. Montessori beschrijft de ontwikkeling van het kind in een steeds groter wordende voorbereide omgeving. De voorbereide omgeving heeft tot doel de wereld van de volwassene toegankelijk te maken voor het kind, in welke ontwikkelingsstadium het zich ook bevindt. Daarbij is het niet de bedoeling om de wereld van de volwassene in het klein weer te geven en het is ook niet de bedoeling een schijnwerkelijkheid te creëren waarin er rekening gehouden wordt met de wensen en fantasieën van kinderen (M. M. Montessori, 1978; Montessori, 1988). De volwassene geeft het kind de vrijheid om de complexe maatschappij te ervaren en op een eigen manier in zich op te nemen, passend bij zijn eigen belevingswereld (M. M. Montessori, 1978).

De beschermende, voorbereide omgeving van de school voor het jonge kind voldoet niet meer voor het oudere kind. Het kind heeft een uitgebreidere omgeving nodig

(Montessori, 1973; 1992). Zoals er een omgeving is die beantwoordt aan de behoeften van de kinderen van drie tot zes jaar, zo moeten we in de buitenwereld een omgeving voorbereiden die de sociale opvoeding van oudere kinderen, van zes tot achttien jaar, bevordert. Het traditionele klaslokaal volstaat niet langer. Een kind kan in een klaslokaal veel leren en toch niets van de wereld weten en geen echt karakter hebben, stelt Montessori (1973). Die uitgebreidere omgeving is de maatschappij waarin het kind leeft. Wanneer het kind naar buiten gaat, is het de wereld zelf die zich aan hem aanbiedt (Montessori, 1973). Voorwaarde is wel dat deze wereld het “goede” representeert, zodat kinderen hun morele bewustzijn verder ontwikkelen (Montessori, 2022). Door middel van sociale ervaring en praktische kennis uit de directe omgeving ontwikkelt het kind zich verder tot burger (Montessori, 1952).

Kinderen in deze oudere leeftijdsgroep moeten niet alleen voor de omgeving zorgen, maar ook hierin productief werk verrichten (Montessori, 1952; 1992). Kinderen vanaf zes jaar kunnen hulp bieden aan de omgeving waar nodig. Ook zouden kinderen in aanraking moeten komen met verschillende bevolkingsgroepen en het werk dat zij doen (Montessori, 1952). Op deze manier ervaren ze dat er wat te doen is in de wereld buiten de school. Nog oudere kinderen, vanaf twaalf jaar, moeten actief deelnemen aan het sociale leven. Ze moeten produceren, verkopen en werken, niet om te leren handelen, maar om het werkende leven te ervaren, in contact te komen met anderen, de waarde van geld te leren kennen en deel te zijn van de gemeenschap (Montessori, 1992).

Maar ook die directe omgeving is langzaamaan niet meer voldoende; de voorbereide omgeving breidt zich steeds verder uit. Montessori (1992) spreekt over de samenwerking van de mens in de gehele wereld en de verantwoordelijkheid voor elkaar. De omgeving van het oudere kind is dus, uiteindelijk, de gehele wereld. De montessorioepvoeding richt zich daarmee op de ontwikkeling van kinderen tot wereldburgers

(M. M., Montessori, 1978). Zo bekeken zorgt de steeds uitgebreidere omgeving waarin het kind zich begeeft aan de ene kant voor sociale ervaring en kennis, maar biedt deze omgeving het kind aan de andere kant ook de mogelijkheid en ruimte om zijn kennis, vaardigheden en zijn verantwoordelijkheidsbesef toe te passen.

Een duidelijke missie

In Montessori's streven naar een vreedzame en harmonieuze samenleving vormt burgerschapsopvoeding een belangrijk fundament. Op basis van de bronnen van Maria Montessori lijkt montessorionderwijs te streven naar één duidelijk doel: door kinderen goed op te voeden, ze toe te rusten met kennis en vaardigheden en hun verantwoordelijkheidsbesef actief te ontwikkelen, zullen zij evenwichtige persoonlijkheden kunnen worden die in staat zijn om zelf de toekomstige maatschappij vorm te geven. Deze toekomstige maatschappij is beter, socialer, vrediger en harmonieuzer dan de maatschappij zoals die nu is. Het is Montessori's stellige overtuiging dat een betere wereld begint bij de opvoeding van kinderen. Of zoals de titel van een van haar boeken het zo treffend verwoordt: Door het kind naar een nieuwe wereld.

3. Ontwerpprincipes voor montessoriaans burgerschapsonderwijs

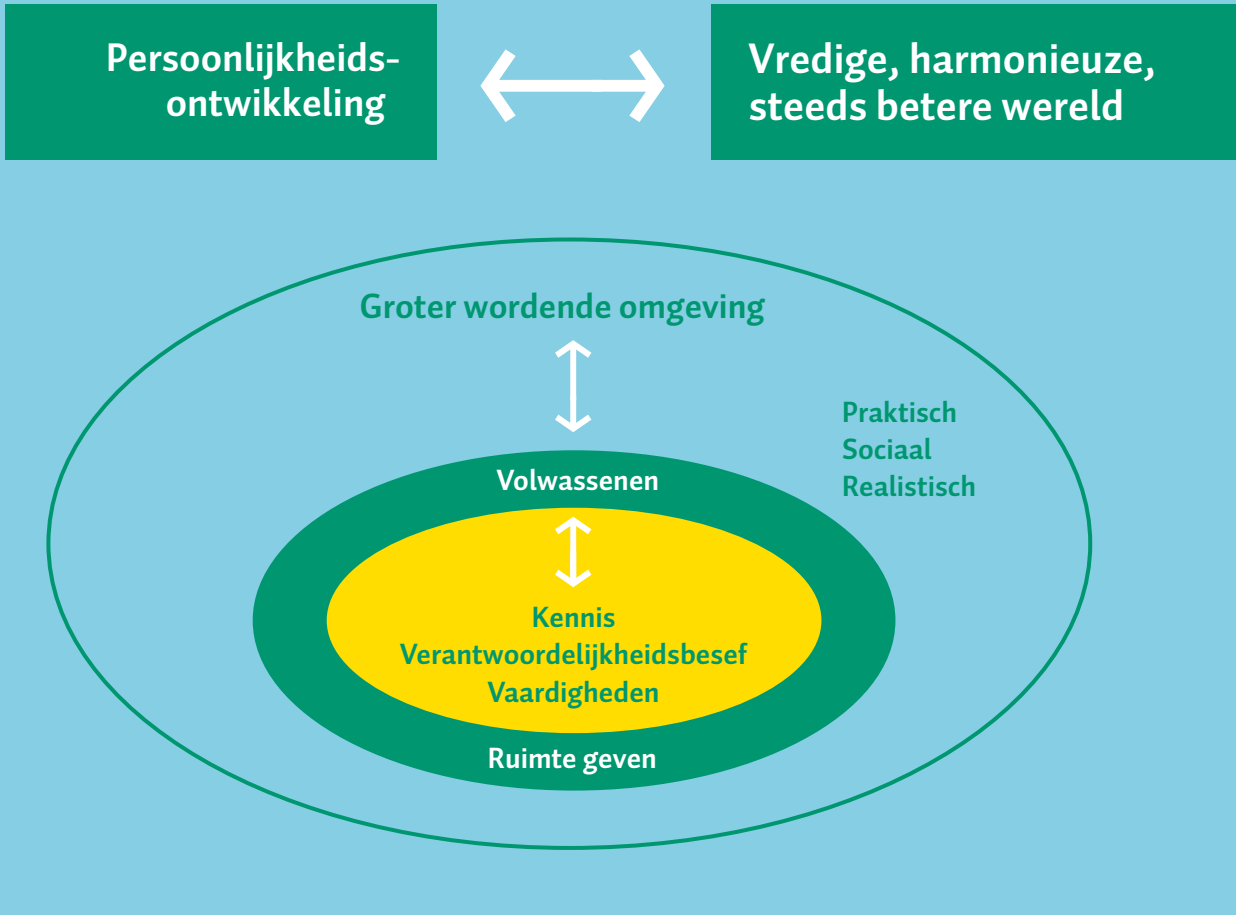
Het is Montessori's streven om kinderen goed voor te bereiden en toe te rusten op hun taak als toekomstig burger, zodat zij een vredige, harmonieuze en steeds betere wereld vormen.

Burgerschapsonderwijs lijkt zodoende vervat in Montessori's missie om door middel van het kind een betere wereld te scheppen. Dat gaat niet zomaar, het vraagt erom kinderen toe te rusten. Ten eerste hebben kinderen kennis nodig, in de breedste zin van het woord. Het gaat hierbij om taal en rekenen, maar ook om kennis over de wereld, andere culturen, burgerrechten en plichten. Ten tweede ontwikkelt montessorionderwijs de vaardigheden van kinderen, zoals zelfstandigheid, eigen mening geven en anderen helpen. Ten derde bevordert montessorionderwijs het verantwoordelijkheidsbesef van kinderen. Het gaat er hierbij om dat kinderen beseffen dat zij een verantwoordelijkheid hebben in de maatschappij. Montessori beschouwt het als een individuele verantwoordelijkheid om bij te dragen aan een vredige, harmonieuze samenleving. De verantwoordelijkheid om deze bijdrage te leveren, dwingt Montessori niet af bij de kinderen. Door kinderen toe te rusten met kennis, vaardigheden en (sociale) ervaringen, nodigt ze de kinderen uit om zelf een bijdrage te leveren aan de maatschappij. Montessori balanceert dus tussen enerzijds de kinderen toerusten met kennis, vaardigheden en verantwoordelijkheidsbesef en anderzijds het geven van ruimte aan kinderen om zelf te bepalen hoe en in hoeverre zij verantwoordelijkheid willen en kunnen dragen voor een harmonieuze, vredige samenleving.

Kortom, het kind wordt eerst ingewijd in de huidige maatschappij, maar krijgt daarna de ruimte om zelf vorm te geven aan de toekomstige maatschappij. Om die toekomstige maatschappij vorm te kunnen geven, staat de ontwikkeling van kinderen tot evenwichtige persoonlijkheden die in staat zijn om zelfstandig te denken en (moreel) te handelen centraal.

De volwassene speelt hierin een belangrijke rol. De leraar of opvoeder is de schakel tussen het kind en de maatschappij. De volwassene brengt de wereld naar het kind toe, door het kind uit te leggen hoe de wereld werkt (kennis) en hoe je je in deze wereld gedraagt (vaardigheden en morele ontwikkeling). Maar de leraar rust niet alleen toe, deze geeft juist ook ruimte. Door kinderen letterlijk de wijde wereld in te laten gaan, leren kinderen praktische kennis over de omgeving, leren ze deze omgeving ervaren, overigens misschien wel anders dan hoe de leraar dit beoogt. Het verantwoordelijkheidsbesef van het kind wordt aangewakkerd door de kinderen te laten inzien dat hun handelen in de wereld van betekenis is. Op die manier kan de wereld verkend en bestudeerd worden door het kind en kan het kind zijn praktische kennis en vaardigheden toepassen. Het was Montessori's streven om, door middel van onderwijs en opvoeding, de kinderen zodanig toe te rusten dat zij zelf in staat zijn om een vredige, harmonieuze samenleving te bewerkstelligen.

Afbeelding 1: Een visuele samenvatting van montessoriaans burgerschapsonderwijs.

Afbeelding 1 geeft een visuele samenvatting van de manier waarop Montessori werkt aan burgerschapsonderwijs.

Ontwerpprincipes

Burgerschapsonderwijs lijkt als een integraal onderdeel in het montessorionderwijs te zijn vervat, maar wat Montessori's visie betekent voor de praktijk, vraagt om interpretatie en concretisering. Om te expliciteren hoe Montessori's visie op burgerschap tot uiting kan komen in het montessorionderwijs, hebben we daarom ontwerpprincipes opgesteld en uitgewerkt. Deze kunnen richting geven aan het vormgeven aan en het denken over burgerschapsonderwijs in het montessorionderwijs.

De ontwerpprincipes zijn opgesteld in de vorm van als-dan redeneringen, waarbij Montessori's visie op

burgerschapsonderwijs het uitgangspunt is, maar waarbij ook rekening gehouden wordt met de opvattingen over burgerschapsonderwijs zoals beschreven in Hoofdstuk 1.

De ontwerpprincipes richten zich op de vragen uit het eerste hoofdstuk, te weten: *waarom burgerschapsonderwijs, wie is verantwoordelijk voor burgerschapsonderwijs, wat zijn de doelen van burgerschapsonderwijs, hoe benaderen we burgerschapsonderwijs, waar leggen we de nadruk op bij burgerschapsonderwijs en wat is de context van burgerschapsonderwijs?*

Als je de wereld wilt verbeteren door het onderwijs, **dan**... rust je kinderen toe met kennis, vaardigheden en verantwoordelijkheidsbesef, zodat zij de veranderingen teweeg kunnen brengen die zij willen, en waardoor ze in staat zijn om actief te werken aan een wereld die vredig en harmonieus is. Vervolgens moeten kinderen de ruimte en mogelijkheden krijgen om de wereld te verbeteren.

Als je vindt dat opvoeding en onderwijs een gezamenlijke verantwoordelijkheid is van alle volwassenen in de wereld van het kind, en kinderen zelf mogen bepalen wat voor soort burgers zij willen zijn, **dan**... vertegenwoordig je gezamenlijk de maatschappij voor het kind, ben je gezamenlijk de schakel tussen maatschappij en kind, maak je gezamenlijk mogelijk dat kinderen voldoende ervaren en beleefd hebben zodat ze zelf hun eigen persoonlijkheid en moraliteit kunnen vormen (emanciperen), geef je kinderen de ruimte om hun eigen denk- en zienswijze te vormen en leg je geen eigen ziens- of levenswijze op aan de kinderen.

Als je vindt dat kinderen zich aan moeten passen aan de huidige maatschappij om hun eigen kritische mening te kunnen vormen over die maatschappij, **dan**... stimuleer je het zoeken naar verbinding tussen (groepen) mensen, het respecteren van andere mensen, natuur en cultuur, het bieden van hulp indien nodig, en waardigheid - zonder daarbij kinderen te dwingen zich té volgend te gedragen. Vervolgens stimuleer je ook onafhankelijkheid en zelfstandig denken en liefde voor kennis en werkeethiek, en geef je vrijheid zodat kinderen zichzelf kunnen uiten en zelf het initiatief kunnen en willen nemen om te handelen.

Als je vindt dat kinderen (uiteindelijk) de verantwoordelijkheid voor vreedzaam en harmonieus samenleven hebben en je dit wilt cultiveren zonder de kinderen te vormen naar je eigen morele beeld, **dan**... stimuleer je kennis in de breedste zin van het woord, zorg je dat het kind voldoende ervaringen opdoet in de wereld, en zorg je voor een omgeving passend bij de verbeeldingskracht van het kind, die een afspiegeling van de complexe maatschappij is. Dit zorgt voor de ruimte waarin het kind zelf leert denken en handelen en een evenwichtige persoonlijkheid ontwikkelt, waardoor een vreedzame en harmonieuze wereld kan ontstaan.

Als je vindt dat de nadruk in burgerschapsonderwijs moet liggen op kennis, vaardigheden en verantwoordelijkheidsbesef, **dan**... veronderstel je dat positieve attitudes een uitkomst zijn van het opdoen van kennis en vaardigheden, en het besef van je verantwoordelijkheid voor het realiseren van een vreedzame en harmonieuze samenleving. Aandacht voor rechten is belangrijk, maar het is noodzakelijker dat kinderen inzien wat zij zelf kunnen doen om de maatschappij te verbeteren en hiervoor verantwoordelijkheid leren nemen.

Als je kinderen wilt ontwikkelen tot wereldburgers, **dan**... moeten kinderen een realistische omgeving ervaren die steeds groter wordt, waarin ze de sociale ervaringen opdoen waarmee ze het belang van respect en verbinding tussen andere mensen en culturen ervaren, en waarin ze de mogelijkheid krijgen om praktische kennis toe te passen. Ze leren de wereld te begrijpen en collectieve doelen te stellen en na te streven, waardoor ze een wezenlijke en fundamentele bijdrage kunnen leveren aan de wereld.

Concretisering van de ontwerpprincipes

Om deze ontwerpprincipes verder te concretiseren zijn er uitwerkingen bij de ontwerpprincipes beschreven. Dit is gedaan in de vorm van **dit betekent dat...** De concrete uitwerkingen zijn een voorzet en kunnen dus verder aangevuld worden. Van belang is dat je als onderwijsinstelling gezamenlijk hierover nadenkt en er eventueel verder invulling aan geeft. Er is een onderverdeling gemaakt in de rol van de volwassene, de steeds groter wordende context, het toerusten van kinderen met kennis, vaardigheden en verantwoordelijkheidsbesef, het bevorderen van zelfstandig denken en handelen en het bieden van ruimte aan kinderen.

Montessoriaans burgerschapsonderwijs betekent dat de volwassene de schakel is tussen de wereld en het kind. Dit betekent dat:

- je het goede voorbeeld geeft, passend bij de montessorivisie op burgerschapsonderwijs.
- je afstemt met andere volwassenen in de wereld van het kind.
- je voor een maatschappij, schoolklimaat en klassenklimaat zorgt waar iedereen op positieve wijze met elkaar omgaat.
- je kinderen normen, gewoonten, gedragingen, idealen en religies meegeeft, maar niet oplegt.
- je kinderen toerust met kennis, vaardigheden en verantwoordelijkheidsbesef.

Montessoriaans burgerschapsonderwijs betekent kinderen toerusten met kennis, vaardigheden en verantwoordelijkheidsbesef. Dit betekent dat:

- je aandacht hebt voor kennis over de huidige maatschappij.
- je aandacht hebt voor vaardigheden zoals onderzoeken, discussiëren en actie organiseren.
- je aandacht hebt voor houdingen zoals vertrouwen, rechtvaardigheidsgevoel, verantwoordelijkheidsgevoel, empathie, respect en belang van samenhangigheid inzien.
- je kinderen wellevendheidslessen geeft om ze sociaal vaardig te maken, zonder de normen en waarden en het gewenste gedrag af te dwingen.

- je kinderen leert hoe een positieve, open houding aan te nemen ten opzichte van de ander.
- je kinderen laat zien hoe ze kennis over de wereld, culturen en samenleven kunnen verkrijgen (kosmische educatie).
- je kinderen laat beseffen dat we samen in één wereld leven en dat we met elkaar voor vrede en harmonie kunnen zorgen.
- je kinderen laat inzien dat ze medeverantwoordelijk zijn voor de vrijheid van anderen.
- je kinderen laat beseffen dat wat goed is voor hen, niet altijd goed is voor de ander.
- je kinderen leert dat hun handelen, gevolgen heeft voor de ander.
- je kinderen leert het algemeen belang te zien.
- je kinderen leert vanuit verbinding te werken aan maatschappelijke uitdagingen.
- je kinderen leert hoe zij, doordat zij onderdeel zijn van het geheel, een bijdrage kunnen leveren aan de wereld.

Montessoriaans burgerschapsonderwijs betekent dat je het zelfstandig denken en handelen van kinderen bevordert.

Dit betekent dat:

- je kinderen vanuit opgedane kennis zelfstandig laat denken en handelen.
- je kinderen vanuit opgedane kennis zelf laat oordelen over wat goed en fout is.
- je kinderen de ruimte geeft zelf beslissingen te nemen.
- je kinderen verantwoordelijkheid laat dragen voor hun eigen denken, handelen, oordelen en beslissingen.

Bij montessoriaans

burgerschapsonderwijs bied je kinderen de ruimte. Dit betekent dat:

- je vertrouwen en verantwoordelijkheid geeft zodat kinderen die de benodigde kennis, vaardigheden en houdingen bezitten, hun mening kunnen vormen om veranderingen teweeg te kunnen brengen.
- je kinderen de ruimte geeft om sociale ervaringen op te doen in de klas, de school en daarbuiten.
- je kinderen alleen helpt wanneer nodig (geen overbodige hulp).
- je kinderen de ruimte biedt om met oplossingen te komen die de wereld beter, vreedzamer of harmonieuzer maken.
- je kinderen leert welke verantwoordelijkheden ze hebben in de maatschappij.
- je kinderen verantwoordelijkheden laat dragen, in de breedste zin van het woord.

Montessoriaans burgerschapsonderwijs speelt zich af in een voor het kind steeds groter wordende omgeving.

Dit betekent dat:

- je met regelmaat kinderen de echte wereld laat ervaren (going-out).
- je aansluit bij wat kinderen kunnen begrijpen, zonder de werkelijkheid onjuist te vereenvoudigen.
- je kinderen in aanraking laat komen met verschillende bevolkingsgroepen.
- je kinderen helpt de verbinding te leggen met mensen met andere levenswijzen.

- je kinderen leert hoe mensen in de wereld met elkaar verbonden zijn.
- je kinderen eenvoudig werk of klusjes laat doen om ze zodoende de echte wereld te laten ervaren en ze daarvoor verantwoordelijkheid te laten dragen.

Aan de slag met je team!

Goed burgerschapsonderwijs realiseren is niet eenvoudig en vraagt veel overdenking en deskundigheid, tijd en ondersteuning. Hoewel Montessori veel geschreven heeft over burgerschapsonderwijs, voldoet deze visie nog niet volledig wanneer de wet voor burgerschapsonderwijs (zie Bijlage 2), de kerndoelen of de bouwstenen van Curriculum.nu (zie Bijlage 1) als uitgangspunt worden genomen. Zo schrijft Montessori nauwelijks expliciet over het belang van kennis over de staatsinrichting (kerndoel 36) of geestelijke stromingen (kerndoel 38), of over kennis over en respect voor verschillen in politieke gezindheid, geslacht of seksuele diversiteit, en gelijke rechten (kerndoel 38 en wet voor burgerschapsonderwijs, zie Bijlage 2). Daarbij spreekt ze bijvoorbeeld wel over met zorg omgaan met het milieu (kerndoel 39; Montessori, 1952; M.M. Montessori, 1978), maar hadden de uitdagingen in haar tijd bijvoorbeeld niet te maken met verduurzaming of biodiversiteit. Het is daarom belangrijk om met je team een visie op goed burgerschapsonderwijs te vormen en vervolgens te bedenken wat er nodig is om deze visie te realiseren. Dat vraagt een goed gesprek met je schoolteam over wat jullie visie is op goed burgerschap en een analyse van het huidige burgerschapsonderwijs op de school. Om dit gesprek en deze analyse mogelijk te maken, maken we gebruik van de negen ijkpunten voor goed burgerschapsonderwijs zoals beschreven door AWP Sociale Kwaliteit e.a. (2021). Meer toelichting op deze negen ijkpunten, vind je [hier](#). Voor meer inspiratie en tips die je helpen om je eigen burgerschapsonderwijs te analyseren en te bespreken raden we de [Toolbox Quickscan Burgerschap](#) van de PO-Raad en Stichting School & Veiligheid (2021) aan.

In gesprek aan de hand van negen ijkpunten over montessoriaans burgerschap

1. Onze montessorischool heeft een duidelijke visie op burgerschapsonderwijs:

- Onze montessorivisie maakt duidelijk waartoe we onze kinderen willen toerusten.
- Onze montessorivisie is concreet uitgewerkt.
- Onze montessorivisie maakt duidelijk welke schoolcultuur we nastreven.
- Onze montessorivisie is niet in strijd met wettelijke eisen.

2. Onze montessorischool heeft concrete leerdoelen voor burgerschapsonderwijs vastgesteld:

- In de leerdoelen van ons burgerschapsonderwijs zijn alle aspecten van onze visie op burgerschap uitgewerkt.
- Onze leerdoelen geven weer met welke kennis, houdingen en vaardigheden wij de aan de kinderen willen toerusten.
- In onze leerdoelen is er aandacht voor de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, en voor sociale en maatschappelijke competenties.
- Onze leerdoelen zijn concreet en specifiek, zodat duidelijk is wat we onze kinderen in de verschillende domeinen en bouwen willen meegeven.

3. Onze montessorischool heeft een samenhangend burgerschapscurriculum:

- Ons burgerschapscurriculum omvat alle inhouden die nodig zijn om onze leerdoelen te bereiken.
- Ons burgerschapscurriculum is logisch opgebouwd en is goed afgestemd op de bouwen en de leergebieden.
- Ons burgerschapscurriculum sluit aan bij de behoeften van onze kinderen.
- Ons burgerschapscurriculum sluit aan bij de actualiteit en bij het belang van de samenleving.
- We vragen ons af of ons burgerschapscurriculum onbedoelde en/of onwenselijke effecten heeft.

4. Onze montessorischool gebruikt werkwijzen en materialen die passen bij onze visie en onze leerdoelen:

- De materialen en kosmische onderwerpen die onze school inzet in het burgerschapsonderwijs, sluiten aan bij onze visie en onze leerdoelen.
- Onze school laat kinderen actief kennismaken met de wereld rondom de school, met de samenleving en met werelden waarmee ze niet bekend zijn.
- Onze school is een plaats waar kinderen burgerschapscompetenties actief oefenen. Naast de activiteiten die we daarvoor organiseren, benutten we alledaagse aanleidingen om leerlingen te laten oefenen.

5. Onze montessorischool heeft een klimaat dat past bij de leerdoelen van ons burgerschapsonderwijs:

- Onze visie op burgerschap zie je terug in het sociale klimaat in onze groepen en in de school.
- Onze school biedt een veilig klimaat waarin ruimte is voor verschillen.
- Er heerst op onze school een open klimaat waarin gevoelige onderwerpen besproken kunnen worden.
- Onze pedagogische en didactische aanpak is afgestemd op de leerdoelen.
- Op onze school leven we voor wat wij onder "goed burgerschap" verstaan.

- In ons doen en laten brengen wij als medewerkers de leerdoelen en de burgerschapscompetenties zelf in praktijk.

6. Onze montessorischool heeft inzicht in de resultaten van ons burgerschapsonderwijs:

- Onze school brengt in kaart of de kinderen de leerdoelen van het burgerschapsonderwijs bereiken.
- Onze school stemt het aanbod af op wat kinderen nodig hebben en hebben geleerd.
- Onze school heeft inzicht in de resultaten van ons burgerschapsonderwijs. We gebruiken een betrouwbaar instrument/methode waarmee we dat vaststellen.
- We beschikken over relevante criteria op basis waarvan we beoordelen of de resultaten aan onze verwachtingen voldoen en of kinderen de leerdoelen behalen.

7. Onze montessorischool heeft een kwaliteitscultuur die ondersteunend is aan burgerschapsonderwijs:

- Onze leraren zijn bekwaam om vorm te geven aan het burgerschapsonderwijs.
- Onze leraren gaan gevoelige onderwerpen in het onderwijs of in de actualiteit niet uit de weg.

- Het gehele schoolteam kent onze visie op burgerschapsonderwijs.
- In onze school zijn taken en verantwoordelijkheden duidelijk afgesproken.
- Onze school betreft leerlingen en ouders/verzorgenden waar dat mogelijk en nuttig is bij de inrichting en de uitvoering van burgerschapsonderwijs. We spreken kinderen en ouders aan als hun gedrag niet past bij onze visie.

8. Onze montessorischool zorgt ervoor dat de randvoorwaarden voor goed burgerschapsonderwijs op orde zijn:

- Onze school evalueert regelmatig de kwaliteit en resultaten van het burgerschapsonderwijs. We hebben daarvoor een vaste werkwijze.
- Onze schoolleiding leeft onze visie op burgerschap voor en draagt die actief uit.
- Onze school heeft voldoende middelen (tijd, materiaal en geld) om het burgerschapsonderwijs dat we willen vorm te geven.

9. Onze montessorischool heeft het burgerschapsonderwijs afgestemd op onze maatschappelijke omgeving:

- Onze school werkt, waar dat zinvol is, samen met ouders en maatschappelijke partners.
- Ons onderwijs is afgestemd op onze maatschappelijke omgeving, en past bij wat daar nodig is.
- Onze school overlegt met andere scholen, onder meer over de afstemming van het onderwijs, over wat nodig is in onze omgeving, en over de (gezamenlijke) invulling van onze maatschappelijke verantwoordelijkheid.

4. Nawoord

Burgerschap is een veelzijdig begrip, dat meerdere dimensies omvat en waarbinnen verschillende conceptualiseringën mogelijk zijn. De wettelijke burgerschapsopdracht geeft wel enige richting aan de invulling van het burgerschapsonderwijs, maar laat scholen vooral de ruimte om op eigen wijze hieraan vorm te geven. Scholen moeten volgens de wet een oefenplaats zijn waar wordt gewerkt aan de basiswaarden vrijheid, gelijkwaardigheid en solidariteit, maar mogen zelf bepalen hoe ze hieraan invulling geven. Dat er invulling en vorm aan gegeven moet worden, dwingt echter tot nagaan waarvoor je staat en gaat. Het vraagt, met andere woorden, om het expliciteren van de visie op burgerschap. Deze visie hangt logischerwijs samen met je mens- en maatschappijvisie en visie op persoonswording. Zicht hebben op de oorsprong van montessorionderwijs is daarom cruciaal. De uiteenzetting in deze bijdrage is daarom cruciaal.

Het is duidelijk geworden dat Montessori ervan overtuigd is dat langs de weg van de opvoeding een betere wereld bereikt kan worden. Scholen maken immers mensen, zoals ook Langeveld (1969) aangaf, en mensen vormen uiteindelijk de maatschappij. Wanneer we de toekomstige generatie voeden met kennis en kunde zullen zij zich ontwikkelen tot evenwichtige persoonlijkheden met verantwoordelijkheidsbesef. Een belangrijke taak van burgerschapsonderwijs is om kinderen hun “gedachtekring” uit te breiden; er moeten op school nieuwe werelden voor de kinderen opengaan, zodat ze uiteindelijk op volwassen wijze in de wereld kunnen staan (Meijer, 2013). Het opvoedend handelen dient er daarom op gericht te zijn het kind in staat te stellen bekwaam, moreel en betrouwbaar deel te nemen aan de samenleving. Deze deelname gaat hand in hand met kritische distantie. Distantie stelt in staat om het huidige te beschouwen in het licht van het gezamenlijk doel van de mensheid: samenleven op harmonieuze, vredige wijze.

Oog voor de tijd

Het is verleidelijk om het denken van Montessori één op één over te nemen en de hedendaagse onderwijspraktijk ermee in lijn te brengen. We moeten hiermee echter voorzichtig zijn, hoe relevant de oproep tot een vredige, harmonieuze samenleving vandaag de dag ook klinkt. Haar ideeën zijn ontstaan in een bepaalde context en tijd, met eigen kenmerken en uitdagingen.

Bovendien kan niet voor eens en altijd én voor iedereen vastgesteld worden wat burgerschap is. Om met burgerschap in de scholen aan de slag te gaan, moet ons denken en werken verder dan de ideeën van Montessori gaan. Zoals bij de interpretatie van de werken van Montessori rekening gehouden moet worden met de tijd waarin zij zich bevond, moet bij de invulling van hedendaags burgerschapsonderwijs de huidige maatschappij in oenschouw genomen worden.

Dit is geen eenvoudige opgave. Het gaat namelijk om het betekenisvol verbinden van het heden en verleden, Montessori's denken, en het op basis hiervan doordacht invulling geven aan burgerschapsonderwijs. Dit vraagt, zoals hiervoor is aangegeven, een “goed gesprek met je schoolteam”, maar ook een diepe en doorgaande dialoog over montessoriaans burgerschapsonderwijs. Waar willen wij als vereniging in deze tijd voor staan en in de traditie van Maria Montessori voor gaan? Want de maatschappij waarin Montessori haar visie en methode ontwikkelde heeft intussen plaatsgemaakt voor een op groei gerichte, individualistische consumptiemaatschappij. Volgens de filosoof Byung-Chul Han (2022a) isoleert deze neoliberale prestatie maatschappij mensen en ondermijnt het juist de harmonie en solidariteit die de kern is van Montessori haar denken. Iedereen moet zich tegenwoordig enkel om het eigen geluk bekommeren en van zichzelf een succesvol succes zien te maken. Dat is niet wat Montessori voor ogen had. In zekere zin staat montessorionderwijs dan ook haaks op deze tijd. De huidige maatschappij brengt daarom twee uitdagingen voor het montessorionderwijs met zich mee.

De prestatie maatschappij

Ten eerste dringt de prestatie maatschappij zich op aan het onderwijs en sluipt het op onopvallende wijze de klaslokalen binnen. De tijd die kinderen op en aan school besteden is bijvoorbeeld enorm gestegen. De tijd voor huiswerk is in 10 jaar met maar liefst 145% toegenomen en kinderen spenderen tegenwoordig minder tijd buiten dan een gemiddelde

gevangene (Bingham, 2016; Hofferth & Sandberg, 2001). De druk op jongeren om te presteren is enorm en velen bezwijken eronder. Inmiddels heeft ruim 63% van de jongeren mentale klachten, voelt bijna de helft van de jongeren zich eenzaam, heeft de helft van de jongeren stress en heeft 1 op de 6 suïcide gedachten (RIVM, 2022). Op scholen krijgen kinderen inmiddels allerhande “technieken” aangeleerd om maar te kunnen “copen” met de druk van de prestatiesamenleving. Ze moeten leren klimmen uit leerkuilen en zichzelf een positieve mindset aanmeten om optimaal te presteren. Daarbij leren ze mediteren om de stress weg te ademen en de druk te relativeren (Van der Zee, 2022). Waar de neoliberale prestatimaatschappij op aanstuurt is de aangepaste burger. De burger die zich keurig voegt naar de bestaande structuren, daaraan bijdraagt, zichzelf redt, niet ten onder gaat en die vooral maatschappelijke condities niet ter discussie stelt. Wat ontbreekt in dit dominante narratief, is de kritische burger. Terwijl Montessori ook juist deze burger voor ogen heeft. De burger die in staat is tot distantie en de vraag stelt of er harmonieus en vreedzaam wordt samengeleefd. De burger die de “nieuwe maatschappij” kan vormgeven. De volwassene, zo stelt Montessori, is de vertegenwoordiger van de huidige maatschappij en ook de schakel en belangrijkste bron om de maatschappij te leren kennen. Een cruciaal vraagstuk is hoe wij die rol als vertegenwoordiger, schakel en bron invullen, in deze tijd? Hoe verhouden we ons tot de individualistische prestatimaatschappij? Wat laten we ervan toe in het onderwijs? En wat tonen we aan de nieuwe generatie van die maatschappij en op welke wijze?

De hoogtechnologische maatschappij

De tweede uitdaging ligt in het verlengde hiervan. Naast dat de huidige maatschappij een prestatimaatschappij is, kenmerkt het zich als een hoogtechnologische maatschappij. De digitalisering van onze leefwereld dendert onstuitbaar voort. Informatie en de verwerking ervan door middel van algoritmes en kunstmatige intelligentie beïnvloedt op verstrekkende

wijze sociale, economische en politieke processen. De toegang tot informatie, die voor sturing en voorspelling van gedrag wordt ingezet, is inmiddels beslissend voor machtsgewin (Han, 2022b). We leven, zo stelt Zuboff (2019), in tijden van surveillancekapitalisme. Dat dit ook het onderwijs raakt, maakt het onderzoek van Human Rights Watch (2022) naar de inzet van technologie ten tijde van de coronapandemie glashelder. Van de 164 onderzochte EdTech producten blijkt het leeuwendeel, 84 procent maar liefst, kinderen tot ver buiten het klaslokaal te tracken en monitoren. De persoonlijke gegevens van leerlingen worden met maar liefst 196 derde partijen gedeeld, voornamelijk adverteerders. Kinderen worden dus op duizelingwekkende schaal in de gaten gehouden in hun online klaslokalen en hun data wordt benut voor beïnvloeding en commercieel gewin. De vraag is hoe we ons tot zulke onderwijstechnologie en de inzet hiervan verhouden. Hoe vormt de technologie de nieuwe generatie? Daarbij moeten we nadenken over de implicaties van de hoogtechnologische samenleving voor de inhoud van het burgerschapsonderwijs. Hoe dragen we bij aan de ontwikkeling van digitale geletterdheid, wijsheid en weerbaarheid? Volgens Montessori moeten kinderen de ruimte krijgen om hun eigen mening en oordeel te vormen en hebben volwassenen de plicht om de omstandigheden te creëren die het kind in staat stellen in vrede met zichzelf en

hun wereld te leven. Wat zijn in tijden van slimme technologieën, dataïsme en surveillancekapitalisme precies de omstandigheden die hiervoor kunnen zorgen? Welke kennis en vaardigheden zijn nodig om de nieuwe generatie in staat te stellen om echt op eigen wijze vorm te geven aan de vredige, harmonieuze samenleving?

Zoektocht naar praktijkuitwerkingen

Dit zijn buitengewoon lastige vraagstukken, waar we serieus werk van moeten maken. We moeten nagaan hoe ons onderwijs zich verhoudt tot het tijdsgewricht en met het antwoord hierop indachtig invulling geven aan de elementen van montessoriaans burgerschap. We sluiten deze publicatie daarom af met een oproep die in het verlengde ligt van “aan de slag met je team!” Die oproep luidt: aan de slag als vereniging! Iedereen binnen de vereniging heeft beelden en voorbeelden

van goed burgerschapsonderwijs en een onderbouwde mening over de huidige maatschappij. Het is tijd om deze te delen en gezamenlijk onder de loep te nemen. Hoe verhoudt hedendaags montessorionderwijs zich tot de hoogtechnologische prestatimaatschappij? Welke visie op burgerschap past daarbij? Hoe is deze visie nu al in scholen opgetekend? Hoe wordt deze ingevuld, gevolgd en verbeterd? Wat zijn de “good practices”, wat zijn de leermomenten geweest? Het gaat dus om het gezamenlijk in kaart brengen, delen, bediscussiëren en met en van elkaar leren. Als lectoraat Vernieuwend Onderwijs zullen we dit proces ondersteunen en ook nader onderzoek naar burgerschapsonderwijs verrichten. Zo willen we weten hoe er in de praktijk op dit moment over burgerschap wordt gedacht. Hoe verhoudt het denken van leraren en directeurs over burgerschap zich tot dat van Maria Montessori? Ook willen we voorbeeldige praktijken in kaart brengen en bijdragen aan de ontwikkeling hiervan. Kortom, laten we met deze grondige analyse van Montessori's denken in de hand als vereniging verder bouwen aan een krachtige, toekomstbestendige onderwijspraktijk. Een praktijk die de nieuwe generatie in vorm brengt, mondig maakt en in staat stelt om het anders te doen, indien zij daartoe besluiten.

Referenties

- AWP Sociale Kwaliteit e.a. (2021). *Ijapunten voor goed burgerschapsonderwijs*. AWP-SK. <https://www.schoolenveiligheid.nl/kennisbank/ijapunten-voor-goed-burgerschapsonderwijs/>
- Biesta, G. (2021). *Burgerschapsvorming: Pedagogische en levensbeschouwelijke eigenheid op het democratisch speelveld*. Verus, vereniging voor katholiek en christelijk onderwijs. <https://www.verus.nl/aanbod/producten/whitepaper-gert-biesta-pedagogische-en-levensbeschouwelijke-eigenheid-op-het>
- Biesta, G., Lawy, R., & Kelly, N. (2009). Understanding young people's citizenship learning in everyday life: The role of contexts, relationships and dispositions. *Education, Citizenship and Social Justice*, 4(1), 5–24. <https://doi.org/10.1177/1746197908099374>
- Bingham, John (2016). *British children among most housebound in world*. The Telegraph.
- Curriculum.nu. (2019). *Leergebied Burgerschap*. <https://www.curriculum.nu/voorstellen/burgerschap/>
- De Jong, W. (2020). Sociologen in zakformaat? Burgerschapsvorming en het schoolvak maatschappijleer in Nederland (1945-2020). *Pedagogische Studiën*, 98, 204–220.
- De Stefano, C. (2020). *Maria Montessori: het kind is de meester*. Xander Uitgevers B.V.
- Eidhof, B. (2020). *Handboek burgerschapsonderwijs: voor het voortgezet onderwijs*. ProDemos. <https://www.bureaucommonground.nl/s/Eidhof-2019-Handboek-Burgerschapsonderwijs.pdf>
- Eidhof, B., Ten Dam, G. T. M., Dijkstra, A. B., & Van de Werfhorst, H. G. (2016). Consensus and contested citizenship education goals in Western Europe. *Education, Citizenship and Social Justice*, 11(2), 114–129. <https://doi.org/10.1177/1746197915626084>
- Geboers, E., Geijssel, F., Admiraal, W., & Ten Dam, G. (2015). Citizenship orientations and knowledge in primary and secondary education. *Social Psychology of Education*, 18(4), 749–767. <https://doi.org/10.1007/s11218-014-9265-7>
- Guérin, L. (2018). *Group problem solving as citizenship education: Mainstream idea of participation revisited*. Saxion Progressive Education University Press. <https://www.academia.edu/36759967/>
- Guérin, L., Klaver, L., Walma van der Molen, J., & Sins, P. (2021). *Onderzoeksrapport Samen werken aan Bèta Burgerschap*. TechYourFuture. https://www.researchgate.net/publication/354896667-Onderzoeksrapport_Samen_werken_aan_Beta_Burgerschap
- Han, B.-C., Byung-Chal (2022a). *De palliatieve samenleving*. Ten Have.
- Han, B.-C., Byung-Chal (2022b). *Infocratie*. Ten Have.
- Hodson, D. (2020). Going beyond STS education: Building a curriculum for sociopolitical activism. *Canadian Journal of Science, Mathematics and Technology Education*, 20(4), 592–622. <https://doi.org/10.1007/s42330-020-00114-6>
- Hofferth, S. L. & Sandberg, J. F. (2001). Changes in American children's time, 1981-1997. In: S. L. Hofferth & J. Owens (red.). *Children at the millennium: where have we come from? Where are we going?* JAI Press.

- Human Rights Watch (2022). *How dare they peep into my private life. Children's rights violations by governments that endorsed online learning during the covid-19 pandemic*. <https://www.hrw.org/report/2022/05/25/how-dare-they-peep-my-private-life/childrens-rights-violations-governments#3445>
- Langeveld, M. J. (1969). *Scholen maken mensen*. Muusses.
- Meijer, W. A. J. (2013). Tradition, historicity and reflexivity. A conceptual framework for Islamic education. In: M. Bernards & M. Buitelaar (Eds.). *Negotiating autonomy and authority in Muslim contexts*. (pp. 43-66). Peeters.
- Inspectie van het Onderwijs. (2022). *Peil.Burgerschap einde basisonderwijs 2019-2020*. <https://www.onderwijsinspectie.nl/documenten/themarapporten/2022/03/09/peil.burgerschap-einde-basisonderwijs-2019-2020>
- Jeliazkova, M. I. (2015). *Citizenship education: social science teachers' views in three European countries*. <https://doi.org/10.3990/1.9789036540056>
- Joris, M. (2021). Burgers in de maak? Burgerschapsvorming op school. *Pedagogische Studiën*, 98, 221–235.
- Kramer, R. (1976). *Maria Montessori, A Biography*. G. P. Putnam and Sons.
- Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap. (2021, July 2). Wet van 23 juni 2021 tot wijziging van een aantal onderwijswetten in verband met verduidelijking van de burgerschapsopdracht aan scholen in het funderend onderwijs. *Staatsblad*, 320, 1–10. <https://zoek.officielebekendmakingen.nl/stb-2021-320.html>
- Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap. (2022). *Examen- en kwalificatiebesluit beroepsopleidingen WEB*. <https://wetten.overheid.nl/BWBR0027963/2022-01-01>
- Montessori, M. (1946). *Education for a new world*. Kalaakshetra.
- Montessori, M. (1952). *Door het kind naar een nieuwe wereld*. Kinheim-uitgeverij. (origineel werk gepubliceerd in 1941)
- Montessori, M. (1954). *Het onbegrepen kind*. Van Holkema & Warendorf N.V. (origineel werk gepubliceerd in 1949)
- Montessori, M. (1973). *From childhood to adolescence*. Schocken Books.
- Montessori, M. (1992). *Education and peace*. Clio-Press. (origineel werk gepubliceerd in 1949)
- Montessori, M. (1998). *Onderwijs en het menselijk potentieel*. Projectgroep Montessori APS. (origineel werk gepubliceerd in 1947)
- Montessori, M. (2016). *The child, society and the world*. Montessori-Pierson Publishing Company. (origineel werk gepubliceerd in 1979)
- Montessori, M. (2019a). *Citizen of the world*. Montessori-Pierson Publishing Company.
- Montessori, M. (2019b). *Het brein van het jonge kind*. Montessori-Pierson Publishing Company. (origineel werk gepubliceerd in 1949)
- Montessori, M. (2022). *Zelfopvoeding [deel 1]*. Montessori-Pierson Publishing Company. (origineel werk gepubliceerd in 1917)

- Montessori, M. M. (1978). *Opvoeding en ontwikkeling. Hoofdaccenten van de montessoripedagogiek*. Hollandia B.V. (origineel werk gepubliceerd in 1976)
- Moretti, E. (2021). *The best weapon for peace: Maria Montessori, education, and children's rights*. University of Wisconsin Press.
- Nieuwelink, H. (2021). *Burgerschap en sociaal-emotioneel leren. De overeenkomsten en verschillen*. Burgerschap op de Basisschool. <https://www.schoolenveiligheid.nl/kennisbank/burgerschap-en-sel/>
- Pauw, L. (2015). Opvoeden tot vreedzame burgers. *Basisschool Management*, 3, 18–21. <https://www.devreedzame.school/info/64-publiek-domein/info/424-publicaties>
- RIVM (2022). *Mentale gezondheid jongeren: meetronde 4*. Geraadpleegd van <https://www.rivm.nl/gezondheidsonderzoek-covid-19/kwartaalonderzoek-jongeren/mentale-gezondheid>
- Van der Ploeg, P. (2015). Burgerschapsvorming anders: een pleidooi voor zakelijk onderwijs. *Pedagogiek*, 35(3), 285–298. <https://doi.org/10.5117/PED2015.3.PLOE>
- Van der Ploeg, P. (2020). *Burgerschapsvorming in tijden van communair neoliberalisme*. NRO-werkplaats Democratisering van Kritisch Denken. <https://burgerschapmbo.nl/app/uploads/Burgerschapsvorming-in-tijden-van-communair-neoliberalisme.pdf>
- Van der Ploeg, P., & Guérin, L. (2016). Questioning participation and solidarity as goals of citizenship education. *Critical Review*, 28(2), 248–264. <https://doi.org/10.1080/08913811.2016.1191191>
- Van der Zee, S. (2022). *1000% succesvol succes voor ieder kind!* Saxion. <https://montessori.nl/1000-succesvol-succes-voor-ieder-kind/>
- Van Rees, P. D. (2021a). Burgerschapsvorming in meervoud. Democratische vorming op de scholen van Teachers College New York. *Pedagogische Studiën*, 98, 185–203.
- Van Rees, P. D. (2021b). Discussiebijdrage: Kohnstamm, Foucault en het burgerschapsoffensief in de onderwijspolitiek en onderwijswetenschap. *Pedagogische Studiën*, 98, 236–246.
- Van Riet, D. (2021). *Het verschil tussen burgerschap, burgerschapsvorming en burgerschapsonderwijs*. Werkplaats burgerschap Democratisering van kritisch denken. <https://werkplaatsburgerschap.nl/verschil-tussen-burgerschap-burgerschapsvorming-en-burgerschapsonderwijs/>
- Van Waveren, J. (2020). *Burgerschapsonderwijs en de leerkracht binnen het speelveld van pedagogiek en politiek*. https://www.ipabo.nl/upload/publicaties/onderzoekscentrum/Waveren_2020_burgerschapsonderwijs_speelveld_ped_pol.pdf
- Veugelers, W. (2011). The moral and the political in global citizenship: Appreciating differences in education. *Globalisation, Societies and Education*, 9(3–4), 473–485. <https://doi.org/10.1080/14767724.2011.605329>
- Veugelers, W. (2015). *Burgerschapsvorming in het Nederlands onderwijs*. SLO. <https://www.slo.nl/publish/pages/6135/sloburgerveugelersdef-rlwv.pdf>
- Zuboff, S. (2019). *The age of surveillance capitalism*. Profile books.

Bijlage 1

Bouwstenen voor burgerschaps- onderwijs in het PO en VO

Bron: Curriculum.nu (2019, p. 6-7)

Bouwsteen	Primair onderwijs	Onderbouw voortgezet onderwijs
Vrijheid en gelijkheid	Leerlingen leren van, door en over de waarden van de democratische rechtsstaat. Dit begint met regels/afspraken in de eigen leef-omgeving en breidt uit naar de publieke ruimte en samenleving.	Leerlingen reflecteren op het functioneren van de democratische rechtsstaat en de betekenis daarvan in het leven van burgers, en oriënteren zich op basiswaarden en de spanning daartussen.
Macht en inspraak	Leerlingen leren manieren waarop ze besluitvormingsprocessen op vreedzame wijze kunnen beïnvloeden. Ze maken kennis met macht en gezag en de wijze waarop dit georganiseerd is op verschillende niveaus.	Leerlingen ontwikkelen inzicht in de werking van de democratische rechtsstaat. Ze analyseren maatschappelijke vraagstukken waarin machtsverhoudingen en besluitvormingsprocessen een rol spelen.
Democratische cultuur	Leerlingen leren dat hun stem gehoord wordt en dat hun inbreng ertoe doet bij besluitvormingsprocessen in de klas. Zij ervaren dat de ander ook een stem heeft en ontdekken daarbij overeenkomsten en verschillen tussen mensen.	Leerlingen leren hun mening onderbouwd te uiten en anderen daar in discussie, debat of dialoog van te overtuigen. En hoe verschillen van inzicht, waarden, overtuigingen, belangen en emoties niet altijd overbrugd kunnen of hoeven worden.
Identiteit	Leerlingen ontdekken hun primaire en secundaire emoties, ambities, talenten en ontwikkelpunten. Ze raken bewust van identiteitsvorming aspecten en reflecteren op tradities, vieringen en rituelen.	Leerlingen verkennen hun ambities en toekomstverwachtingen. Ze onderzoeken met welke groep(en) ze zich verbonden voelen en waarom. Ze leren over spanningen tussen identiteitsaspecten.

Diversiteit	Leerlingen leren woorden te geven aan wat de ander doet en wil en ontdekken daarin overeenkomsten en verschillen. Ze leren onderlinge conflicten vreedzaam op te lossen. Ze maken kennis met levensbeschouwelijke stromingen.	Leerlingen verkennen de diverse samenleving in Nederland in de context van een globaliserende wereld; met aandacht voor levensbeschouwelijke stromingen, waarden en overtuigingen.
Solidariteit	Leerlingen ontwikkelen manieren om de eigen en de belangen van anderen te behartigen; alsmede uitsluiting, onrechtvaardigheid, discriminatie en ongelijke behandeling te herkennen en benoemen.	Leerlingen ontwikkelen inzicht in vraagstukken rond in- en uitsluiting, rechtvaardigheid en solidariteit, en hoe daarop te handelen. Ze herkennen het gelijkheidsbeginsel uit artikel 1 van de grondwet en passen het toe.
Digitaal samenleven	Leerlingen leren over de effecten van de onlinewereld op hun identiteit, persoonlijke (online) leven en op de publieke sfeer. Ze leren kritisch en creatief denken over media-inhoud en -processen en daar ook naar handelen.	Leerlingen ontwikkelen inzicht in het eigen mediagebruik en dat van de ander. Ze leren dat media invloed hebben op het sociale en politieke leven en op welke wijze. Ze onderzoeken de betrouwbaarheid van bronnen.
Duurzaamheid	Leerlingen leren in duurzaamheidskwesties over verschillende waarden en belangen en de gevolgen daarvan voor de leefomgeving, nu en later. Ze leren duurzame keuzes te herkennen en te reflecteren op hun eigen gedrag.	Leerlingen leren over de spanningen tussen de waarden en belangen die verbonden zijn met People Planet Prosperity en die invloed hebben op de leefomgeving dichtbij en veraf, nu en later, en daarbij kritisch te zijn op eigen keuzes.
Globalisering	Leerlingen verkennen hoe zijzelf, klasgenoten en andere mensen in Nederland verbonden zijn met andere delen van wereld en leren over internationale samenwerking.	Leerlingen ontwikkelen inzicht in de verwevenheid en onderlinge afhankelijkheid van landen en gebieden, migratie en verdeelvraagstukken; de rol van de EU en VN en hun eigen mogelijk invloed.
Technologisch burgerschap	Leerlingen leren over de invloed van technologische ontwikkelingen op henzelf en hun leefomgeving. Ze leren ethische kwesties te herkennen en gaan in gesprek over verschillende perspectieven, die ze zelf kunnen innemen.	Leerlingen leren vraagstukken rond technologie te analyseren en er een mening over vormen. Ze zijn zich bewust van de invloed van technologische ontwikkelingen op hun eigen leven, dat van anderen, op politiek en samenleving.
Denk- en handelwijzen	Leerlingen leren kritisch denken en handelen, empathische vermogens, ethisch redeneren en communiceren. Deze denk- en handelwijzen worden toegepast in samenhang met de inhoud van de overige bouwstenen.	Leerlingen leren kritisch denken, ethisch redeneren, communiceren en ontwikkelen empathische vermogens. Deze denk- en handelwijzen worden toegepast in samenhang met de inhoud van de overige bouwstenen.

Bijlage 2

De nieuwe wet voor burgerschapsonderwijs

Bron: Ministerie van Onderwijs Cultuur en Wetenschap (2021)

Het onderwijs bevordert actief burgerschap en sociale cohesie op doelgerichte en samenhangende wijze, waarbij het onderwijs zich in ieder geval herkenbaar richt op:

- a. het bijbrengen van respect voor en kennis van de basiswaarden van de democratische rechtsstaat, zoals verankerd in de Grondwet, en de universeel geldende fundamentele rechten en vrijheden van de mens, en het handelen naar deze basiswaarden op school;
  - b. het ontwikkelen van de sociale en maatschappelijke competenties die de leerling in staat stellen deel uit te maken van en bij te dragen aan de pluriforme, democratische Nederlandse samenleving; en
  - c. het bijbrengen van kennis over en respect voor verschillen in godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, afkomst, geslacht, handicap of seksuele gerichtheid alsmede de waarde dat gelijke gevallen gelijk behandeld worden.
- 3a. Het bevoegd gezag draagt zorg voor een schoolcultuur die in overeenstemming is met de waarden, bedoeld in het derde lid, onderdeel a, creëert een omgeving waarin leerlingen worden gestimuleerd actief te oefenen met de omgang met en het handelen naar deze waarden en draagt voorts zorg voor een omgeving waarin leerlingen en personeel zich veilig en geaccepteerd weten, ongeacht de in het derde lid, onder c, genoemde verschillen.

